

TRGOVIŠTA I STUPANJ URBANIZACIJE U SLAVONSKOJ KRAJINI (VARAŽDINSKOM GENERALATU) I KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJU U 17. STOLJEĆU

MARKETPLACES AND LEVELS OF URBANIZATION IN SLAVONIAN MILITARY FRONTIER (BORDER) - VARAŽDIN GENERALATE AND KRIŽEVCI COUNTY IN 17TH CENTURY

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR, 10000 Zagreb
Republika Hrvatska
h.petric@inet.hr

Primljeno / Received: 5. 2. 2009.
Prihvaćeno / Accepted: 7. 5. 2009.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC 94(497.5-37) (Varaždinski generalat)

SAŽETAK

Na prostoru Križevačke županije i Slavonske krajine (Varaždinskoga generalata) tijekom 17. stoljeća postojale su sljedeće skupine gradskih naselja: 1) slobodni kraljevski gradovi; 2) privilegirana trgovišta; 3) trgovišta i trgovi, koji su nastali u srednjem vijeku i zadržali status gradskih naselja u dijelu 17. stoljeća; 4) nova trgovišta i trgovi; 5) trgovišta i trgovi, koji su pretvoreni u sela. Sva istraživana gradska naselja ubrajaju se u pogranična. Prvoj grupi pripadaju Koprivnica i Križevci, drugoj Ivanić i Cirkvena (to je naselje status trgovišta dobilo u drugoj polovici 17. stoljeća), a trećoj i četvrtoj sva ostala naselja koja izvori nazivaju »oppidum«, što se može prevesti kao »trgovište«, ali i »trg«. To su stara gradska naselja koja su postojala i u srednjem vijeku - Ludbreg, Rasinja, Sv. Križ (pokraj Ivanića), Rakovec, Vrbovec, Dubrava i Čazma, kojima su se pridružila i nova gradska naselja - Gradec, Komarnica (danas Novigrad Podravski), Drnje te vjerojatno Đelekovec, Virje i druga. Neka od srednjovjekovnih trgovišta prestala su postojati i u pravnom statusu pretvorila su se u sela. Ta su naselja uvrštena u petu skupinu. Unutar skupine trgovišta i trgova mogu se uočiti različitosti između pojedinih naselja jer su se nepriviligirana trgovišta i trgovi međusobno znatno razlikovali, ali i to, zbog ograničenosti prostora, mora pričekati detaljniju obradu u budućim istraživanjima.

Iako se dosad smatralo da u 17. stoljeću, osim rubnih gradova-utvrda (Koprivnice, Ivanića i Križevaca), nisu postojala druga gradska naselja, moguće je utvrditi kako je dolazak veće količine novca na vojnokrajiški prostor, pogotovo u manje utvrde Varaždinskoga generalata, utjecao na potrebu vojnika za trgovinom, što je rezultiralo formiranjem novih gradskih naselja (tipa trgovišta) uz manje utvrde. Pritom treba istaknuti da nije riječ samo o stvaranju potpuno novih trgovišta, poput Komarnice-Novigrada, nego su obnovljena i neka srednjovjekovna trgovišta koja nisu imala kontinuitet naseljenosti. Takve primjere imamo uz utvrde Međuraču, Čazmu i Virje.

Ona trgovišta koja su postojala krajem 16. i početkom 17. stoljeća uglavnom su doživjela porast ukupnog broja stanovnika. U većini trgovišta u Križevačkoj županiji od

sredine do kraja 17. stoljeća smanjen je ukupni broj stanovnika, a u tom su razdoblju neka od njih pretvorena u sela. Sredinom 17. stoljeća dolazi do pojave novih trgovišta u Varaždinskom generalatu, koja su do kraja 17. stoljeća doživjela porast ukupnog broja stanovnika.

Ključne riječi: Trgovišta, urbanizacija, gradska naselja, Vojna krajina

Key words: Marketplaces, urbanization, urban settlements, Military Frontier (Border)

Iako u ovom radu nema smisla ulaziti u definicije što bi to bilo gradsko naselje u 17. stoljeću, u obradu ću uključiti, najgrublje rečeno, sva ona naselja koja su izvori nazivali gradskima, bilo da je riječ o trgovištima ili trgovima, a koja su imala elemente centraliteta koji su ih na neki način izdvajali od okolnih seoskih naselja. Iz tih naselja izuzet ću slobodne kraljevske gradove čiji je razvitak bitno različit od trgovišta.¹ Osim pojedinačnih priloga o nekim trgovištima, a u vezi s istraživanim područjem, ne postoji niti jedan rad metodološke naravi, kojim bi se pokušalo objasniti prilog trgovišta procesu urbanizacije istraživanog područja. Pritom valja naglasiti da definiranje i detaljno istraživanje elemenata centraliteta mora pričekati buduća istraživanja. O nekim pograničnim gradskim naseljima sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću pisao je Neven Budak, ali pritom nije ulazio u dublje urbanohistorijske analize.²

Na početku treba napomenuti da se sva istraživana gradska naselja ubrajaju u pogranična.³ U Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu tijekom 17. stoljeća moguće je izdvojiti najmanje tri kategorije gradskih naselja: 1) privilegirani slobodni kraljevski gradovi (koje nećemo podrobnije obrađivati u ovom radu), 2) privilegirana trgovišta i 3) nepriviligirana trgovišta i trgovi.⁴ Prvoj grupi pripadaju Koprivnica i Križevci, drugoj Ivanić i Cirkvena (to je naselje status trgovišta dobilo u drugoj polovici 17. stoljeća), a trećoj sva ostala naselja koje izvori nazivaju »oppidum«, što se može prevesti kao »trgovište«, ali i »trg«. To su stara gradska naselja koja su postojala i u srednjem vijeku - Ludbreg, Rasinja, Sv. Križ (pokraj Ivanića), Rakovec, Vrbovec, Dubrava i Čazma, kojima su se pridružila i nova gradska naselja - Gradec, Komarnica (danas Novigrad Podrav-

¹ Postoje razne definicije grada, a u njihovo raščlanjivanje na ovome mjestu nema smisla ulaziti. No, navest ću samo nekoliko osnovnih informacija iz dvije enciklopedijske jedinice. Hrvatska enciklopedija definira grad kao »veće, kompaktno izgrađeno naselje, organizirano u više ili manje povezanu, diferenciranu društvenu zajednicu - gradsku općinu koju čine građani toga grada. Za pojam grada broj građana nije odlučan«. Usp. Grad, Hrvatska enciklopedija, sv. 4, Zagreb 2002., str. 296. Prema mišljenju arhitekta i povjesničara umjetnosti Andre Mohorovičića, smještaj, gradnja i cjelokupan razvoj gradova »odraz je logičnih zakonitosti lociranja ljudskih naselja na povoljnim geografskim lokacijama - koje svojim prirodnim uvjetima omogućuju razvitak proizvodnje za život potrebnih dobara te njihovu izmjenu u sklopu teritorijalne gravitacijske regije, a svojom su konfiguracijom pružale mogućnosti zaštite i obrane«. A. Mohorovičić, Gradovi, Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Zagreb 1980., str. 178. Tome treba dodati podatak kako u knjizi o gradu u povijesti Lewis Mumford na početku ističe da njegova knjiga »počinje s gradom koji je, simbolički govoreći, čitav jedan svijet, a završava sa svijetom koji je, praktički, postao jedan veliki grad«, nastojeći time prikazati simbolički i praktički smisao fenomena grada. L. Mumford, Grad u historiji - Njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi, Zagreb 1988.

² N. Budak, Pogranična gradska naselja sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, br. 25, Zagreb 1992., str. 27 - 38.

³ Postoje različite definicije pograničnih gradova s raznim razinama pograničnosti. Usp. P. Salner, Bratislava - A City on the Frontier, Urban Anthropology and the Supranational and Regional Networks of the Town (edited by Z. Uherek), Prague Occasional Papers in Ethnology, br. 2, Praha 1993.

⁴ H. Petrić, Procjene broja stanovnika i ekonomskog razvoja gradskih naselja sjeverozapadne Hrvatske od kraja 16. do početka 18. stoljeća, Stvaralački potencijali u funkciji kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog simpozija održanog u Varaždinu 21. i 22. studenoga 2002. godine, Zagreb - Varaždin 2002., str. 133 - 152.

ski), Drnje te vjerojatno Đelekovec, Virje i druga. Neka od srednjovjekovnih trgovišta prestala su postojati i u pravnom statusu pretvorila su se u sela. Unutar skupine trgovišta i trgova mogu se uočiti različitosti između pojedinih naselja jer su se neprivilegirana trgovišta i trgovi međusobno znatno razlikovali, ali i to, zbog ograničenosti prostora, mora pričekati detaljniju obradu u budućim istraživanjima.

I u »Statuta Valachorum« iz 1630. godine spominje se postojanje gradskih naselja, odnosno trgovišta (oppiduma),⁵ što jasno govori o tome da su na prostoru Varaždinskoga generalata postojala trgovišta. Pokušat ću procijeniti broj stanovnika za sva trgovišta Varaždinskoga generalata i Križevačke županije u 17. stoljeću kako bih mogao izračunati procjenu stupnja urbanizacije istraživanog područja.

PRIVILEGIRANA TRGOVIŠTA

Zasebnu grupu gradskih naselja predstavljala su trgovišta Cirkvena, Ivanić i Legrad, koja su posjedovala kraljevske privilegije, a bila su ekonomski dovoljno snažna za čuvanje statusa trgovišta u dijelovima 17. stoljeća, iako se kraljevske povlastice dane stanovnicima Ivanića u najbitnijim dijelovima nisu provodile u praksi.⁶

Iako nije spadao u sastav Varaždinskoga generalata, niti je bio dio Križevačke županije, osvrnut ću se ukratko i na **Legrad** koji je kao središte Međimurske ili Legradске kapetanije funkcionalno bio vezan uz sustav obrane Varaždinskoga generalata. Legrad je još u 15. stoljeću dobio status trgovišta, a od 1610. godine ima grb. To naselje je funkcionalno bilo blisko povezano uz istraživani prostor pa ću iznijeti samo nekoliko najosnovnijih informacija o Legradu. Godine 1643. Ferdinand III. je Legradu dodijelio privilegij slobodnog trgovišta, a sredinom 17. stoljeća se kratko spominje kao grad (civitas). U 16. stoljeću ulazi u sastav posjeda Zrinskih koji su u Legradu uredili sjedište Legradске ili Međimurske kapetanije sagrađivši protuosmansku utvrdu blizu ušća rijeke Mure u Dravu 1567. godine. Legrad je kratko bio pod osmanskom vlašću (1577. - 1579. i 1600.). Od 1671. u Legradu je djelovala tridesetnica, a od 1682. se spominje solana. U blizini Legrada kratko je postojala utvrda Novi Zrin (1661. - 1664.), sagrađena s obje strane rijeke Mure, nedaleko od utoka u Dravu.⁷

U Legradu je još u 15. stoljeću zabilježen ceh nožara. Legrad je imao četiri znamenita sajma u 17. stoljeću, a trgovci s talijanskog i njemačkog prostora te teritorija Osmanskog Carstva kupovali su legradске noževe. Iz 1674. godine sačuvana su pravila legradskih djetića u starom cehu. Sačuvan je i statut starog ceha legradskog iz 1677. godine gdje se spominju kovači, bravari, kolari i remenari.⁸ Posebno je zanimljiv tekst pravila šošarskog i kušnjarskog ceha u Legradu iz 1697. godine, koji sadrže 30 članaka i izniman su dokument o ustroju cehova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.⁹

U Legradu je 1670. godine, prema isusovačkom misijskom izvješću, živjelo oko tisuću katolika.¹⁰ Iste je godine Petar Prašinski, carinik nedelišćanske tridesetnice, pisao zagrebačkom bisku-

⁵ Statuta Valachorum. Prilozi za kritičko izdanje, Zagreb 2001., str. 17.

⁶ U Kraljevini Slavoniji su kraljevske privilegije i ekonomsku snagu za njihovo održavanje imala još samo trgovišta Krapina, Samobor i Jastrebarsko. J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, Zagreb 1980., str. 730.

⁷ HDA, Trgovište Legrad; D. Feletar, Legrad, Čakovec 1971.; H. Petrić, D. Feletar, P. Feletar, Novi Zrin - Zrinska utvrda na Muri (1661. - 1664.), Donja Dubrava - Zagreb 2001.

⁸ D. Feletar, Podravina I, Koprivnica 1988., str. 160 - 161.

⁹ D. Feletar, Pravila legradskog šošarskog i kušnjarskog ceha iz 1697. godine, Podravski zbornik, sv. 1, Koprivnica 1975., str. 134 - 145. Poslije se spominju i ostali cehovi - brodarski 1717., tkalački 1747., mlinarski 1768. i dr.

¹⁰ M. Vanino, Misijska izvješća XVII. i XVIII. vijeka, Vrela i prinosi, sv. 2, Sarajevo 1933., str. 59.

pu Borkoviću da je u mjestu i utvrdi Legrad živjela jedva trećina katolika.¹¹ Na području katoličke župe Legrad je 1688. godine bilo oko 200 katoličkih te oko 700 luteranskih i kalvinskih kuća.¹² U Legradu je 1693. godine bilo oko 200 katoličkih i više od 500 protestantskih kuća.¹³ Prema kanonskom izvješću iz 1698. godine može se zaključiti da je inovjeraca još uvijek bilo više od katolika, a među njima su se nalazili »luterani, kalvini, židovi, arijanci i cvinglijanci«. U Legradu su se nalazile »gotovo sve narodnosti koje postoje pod nebom«, kako piše kanonik, a mnogi su inovjerci prelazili na katoličku vjeru.¹⁴ Iste je godine kanonik Ivan Leskovar izvijestio zagrebačkog biskupa da na području župe Legrad ima 2797 katolika.¹⁵ Broj katolika očito se povećao jer su u Legradu 1716. godine živjeli u 280 kuća, a istodobno su ondje živjeli i protestanti »koji ipak nisu više tako brojni kao prije«. ¹⁶ Prema prije iznesenim podacima može se zaključiti da je 1670. godine u Legradu živjelo najmanje 3000 stanovnika. Kako je 1698. godine zabilježeno 2797 katolika na prostoru legradske župe, može se pretpostaviti ili da su u popisu katolicima pribrojani protestanti ili da je legradska župa, osim Legrada, obuhvaćala još koje naselje, za što nema potpore u izvorima i literaturi. Vjerojatno je bliže istini da su katolicima dodani protestanti. Ako se budućim istraživanjima to pokaže točnijim, onda je između 1670. i 1698. godine došlo do smanjenja broja stanovnika, što barem ilustrativno potvrđuje smanjenje broja kuća između 1688. i 1693. godine sa oko 900 na oko 700. Uzmemo li u obzir da je 1693. godine u Legradu bilo oko 700 kuća i 1698. godine 2797 stanovnika, tada bi u jednoj kući živjela u prosjeku četiri stanovnika, što bi bilo realno usporedimo li taj prosjek s Čakovcem u kojemu je živjelo 5,4 ukućana po obitelji te u Kotoribi u kojoj je bilo 3,6 člana po jednom kućanstvu. Ove podatke, svjestan svih manjkavosti, koristit ću i u izračunu približnog broja stanovnika i drugih trgovišta.

Posjed **Cirkvenu** je od kralja Leopolda 1662. godine za 2000 forinti u zalog dobio Gvozden Vuković, sin Dimitrija. Nakon njega je 1664. posjed Cirkvenu dobio Ivan Josip Herberstein, zapovjednik Križevačke natkapetanije.¹⁷ On je 5. ožujka 1668. svojem trgovištu Cirkveni pribavio povlasticu za godišnji sajam na dan Sv. Lovre mučenika.¹⁸ Herberstein je 1669. predložio Saboru odredbu o plaćanju mostarine na posjedu Cirkveni, što je Sabor prihvatio te ujedno tražio od posjeda Cirkvene plaćanje poreza dike.¹⁹ Herberstein se 1670. godine nagodio sa stanovnicima Cirkvene koji su mu u ime otkupa kmetskih dužnosti platili 7000 forinti kako bi postali slobodno kraljevsko trgovište. Cirkveni je kralj Leopold 29. siječnja 1673. godine dodijelio status trgovišta.²⁰

¹¹ D. Feletar, Legrad - monografija, Legrad 1971., str. 142.

¹² Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije (dalje: NAZ, KV), Prot. 70/Ib, 1; R. Horvat, Poviest Međimurja, Zagreb 1944., str. 148 - 149.

¹³ NAZ, KV, Prot. 70/Ib, 745.

¹⁴ NAZ, KV, Prot. 71/II, 199.

¹⁵ R. Horvat, Poviest Međimurja, str. 171.

¹⁶ NAZ, KV, Prot. 73/IV, 199.

¹⁷ J. Buturac, Iz prošlosti Cirkvene i okolice, Križevački zbornik, sv. 2, Križevci 1982., str. 107.

¹⁸ E. Laszowski, Prilog za povijest sajmova u Hrvatskoj i Slavoniji, Vjesnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva, god. IV, Zagreb 1902., str. 68.

¹⁹ Zaključci Hrvatskog sabora (dalje: ZHS), knj. 1, str. 296.

²⁰ J. Buturac, Iz prošlosti Cirkvene i okolice, str. 107. Prema navodima Josipa Buturca, poveljom od 29. siječnja 1673. godine Cirkvena je dobila svoja dva pečata (veći i manji), od kojih se u Hrvatskom državnom arhivu sačuvao otisak manjeg s natpisom »Sigillus (!) minus oppidi Corquensis« te grbovnim ili heraldičkim likom: crkva s tornjem i križem, a iznad njih Bogorodica s djetetom. Trgovište Cirkvena je, uz spomenute, imalo još neke povlastice: »birati suca, kapetana, senatore, notara, pučkog tribuna, blagajnika i župnika; izabranog župnika potvrđivao je biskup; osudu na smrt (ius gladii) viša je vlast potvrđivala ili dokidala. Osobita je povlastica bila: slati svoga zastupnika u Hrvatski sabor. Tako je Cirkvena postala izjednačena s hrvatskim gradovima; njezine su povlastice bile veće od običnoga trgovišta (Samobor, Krapina, Jastrebarsko). Slobodna općina Cirkvena obuhvaćala je ova sela: Cirkvena, Kendelovec, Kuštani, Glog (Novi; nekada Babljak), Ladinec, Praščovec, Mački, Brezine i Hrašće. Ovako udružena slobodna, povlaštena općina mogla je lakše snositi i razne dosta velike poreze, osobito u doba rata«.

Hrvatsko-slavonski sabor na zasjedanju je u Zagrebu 30. travnja 1674. godine donio odredbu prema kojoj su stanovnici trgovišta Cirkvena trebali Saboru priložiti svoj gradski privilegij u originalu.²¹ Na saborskom zasjedanju, održanom 12. veljače 1675. u Varaždinu, proglašeni su privilegiji slobodnoga trgovišta Cirkvena, ali je istodobno prosvjedovao Juraj Budor u ime ženskih članova obitelji Kerecheny. Prosvjedovao je i Petar Prassinzky, upravitelj tridesetnice u Nedelišću, zato što je trgovište Cirkvena dobilo povlastice bez pristanka Ugarske komore. Prigovor je dao i zagrebački biskup Martin Borković koji se smatrao zakinutim zbog jednog crkvenog predija.²² Na saborskom zasjedanju 20. svibnja 1677. godine u Zagrebu odlučeno je da se pošalju članovi Sabora i slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba da u slobodnom trgovištu Cirkvena uvedu gradsku upravu prema uzoru na zagrebačku. Istodobno je odlučeno da će na molbu istoga trgovišta Sabor poslati pismo zapovjedniku Križevačke krajine da prestane nasilje koje su krajišnici vršili stanovnicima trgovišta Cirkvene.²³ Na zasjedanjima Hrvatsko-slavonskog sabora 6. veljače 1681. godine u Varaždinu i 15. travnja 1681. u Zagrebu zagrebački je biskup ponovno uložio prigovor protiv prava slobodnoga trgovišta Cirkvena na predij Praščovac (Praschocz).²⁴

Trgovište Cirkvena (oppidum Czirkvena) je 1706. godine imalo 50 kuća²⁵, odnosno vjerojatno oko 180 do 280 civilnih stanovnika. U Cirkveni je od 1630. do 1678. godine bilo smješteno 25 vojnika.²⁶ Ako civilnim stanovnicima pribrojimo vojnike, od kojih su neki vjerojatno imali obitelji, dolazimo do broja od oko 230 do 330 stanovnika. Cirkvena je, primijenimo li analogije s onim trgovištima za koja imamo više podataka, sredinom 17. stoljeća mogla imati približno ili više stanovnika od broja koji je popisano početkom 18. stoljeća.

Trgovište **Ivanić** postojalo je još u 13. stoljeću, a 1404. godine dobilo je status slobodnoga mjesta (libera villa) od zagrebačkog biskupa Eberharda Albena. Te je povlastice 29. kolovoza 1407. potvrdio kralj Žigmund Luksemburški, a možemo ih smatrati privilegijem slobodnoga trgovišta. Isti je kralj Ivaniću 1405. godine dao pravo godišnjeg sajma na dan Uzašašća Blažene Djevice Marije (te dan prije i poslije), a kralj Albert Habsburški pravo godišnjih sajмова na osmi dan poslije Uskrsa te na blagdan Sv. Ivana Krstitelja. Kada je 1521. godine privilegije trgovišta Ivanića potvrđivao zagrebački biskup Šimun Erdödy, promijenio je jedino članak o slobodi seljenja koje je ograničio na biskupske posjede.²⁷

Purgarima su na biskupskom ivanićkom vlastelinstvu smatrani ne samo stanovnici trgovišta Ivanića, nego i Kloštra te Lonje, a u tim su naseljima uz purgare ili građane (cives) živjeli i predijalci te želiri. Purgari su, kao i kmetovi, morali davati podvoz te naturalnu i novčanu rentu. U slučaju rata služili su kao vojnici u vlastelinskom banderiju. Bili su oslobođeni od tlake, ali su morali raditi na gradnji utvrda, nasipa i sl. Purgari su sredinom 17. stoljeća pružali otpor povećanju feudalnih tereta. Stanovnici purgarije na ivanićkim su posjedima pod vodstvom ivanićkog

²¹ ZHS, knj. 1, str. 343.

²² ZHS, knj. 1, str. 350 - 352.

²³ ZHS, knj. 1, str. 379.

²⁴ ZHS, knj. 1, str. 392, 396.

²⁵ NAZ, KV, Prot. 130/l.

²⁶ Štajerski zemaljski arhiv Graz (STLA), Militaria, Sch. 162, 175, 191, 254.

²⁷ E. Laszowski, Stare slobostine Ivanić-града, Vjesnik Zemaljskog arkiva, 3, Zagreb 1901., str. 32 - 35.

suca Martina Šiftara Špoljara 1660. godine pokušali obnoviti status slobodnoga trgovišta Ivanića.²⁸

Kako je u Ivaniću 1630. godine popisano 208 vojnika (78 haramija, 80 njemačkih vojnika i 50 husara),²⁹ možemo pretpostaviti da je to bio najniži broj stanovnika Ivanića u prvim desetljećima, iako sam svjestan da tome treba dodati nepoznat broj civila.

Ivanićani, tj. »purgari okoli grada« su 1649. godine činili skupinu od 14 obitelji, 1679. godine 13, a 1701. godine 12 obitelji. U Lonji su 1649. i 1701. popisane 32 obitelji, dok su 1679. zabilježene njih 23. U Kloštru su 1649. bile ukupno 82 obitelji, 1679. ih je zabilježeno 80, a 1701. su popisane 52 obitelji.³⁰ Josip Adamček je izračunao da je u ta tri naselja »1649. bilo 176, a 1679. godine 145 obitelji. Status vlastelinskih purgara ili građana (*cives sive oppidani*) imalo je međutim samo oko 40 podložnika iz Ivanića, Lonje i Kloštra«.³¹

Brojenjem pojedinih kućedomaćina došao sam do zbroja od 128 obitelji 1649. godine u sva tri spomenuta naselja (Ivanić, Lonja i Kloštar). U istim je naseljima 1679. godine živjelo 116 obitelji, a 1701. njih samo 96.³² Na osnovi iznesenoga može se zaključiti da je u purgarskim naseljima sredinom 17. stoljeća živjelo 460 do 700, a početkom 18. stoljeća 350 do 530 stanovnika.

Kralj Leopold je 12. ožujka 1660. u Beču potvrdio sve ranije ivaničke povlastice koje su Ivaniću osiguravale status slobodnoga trgovišta.³³ Kralj je istodobno izdao i zaštitni list za ivaničke purgare jer su se oni tužili da ih ometaju u korištenju njihovih starih slobodština te ih prisiljavaju na neuobičajena i nepravedna davanja. No, kraljevska potvrdnica nije bila legalna jer prema zakonskim člancima Ugarskog sabora iz 1622. i 1649. godine kralj bez preporuke vlastelina nije mogao davati povelje trgovištima, a purgari, osim toga, nisu imali suca kojega je biralo 12 prisežnika (kako je bilo naznačeno u povlasticama) te su davali razne službe (gradili gospodarske zgrade, popravljali ograde, vozili vino i žitarice itd.). Biskup Petar Petretić je protiv ivaničkih purgara podignuo tužbu pred podbanom i protonotarom jer su, prema njegovu mišljenju, nezakonito postupili. Sud je presudio da se kraljeva potvrdnica i njegovo zaštitno pismo ponište te da ivanički purgari ubuduće moraju snositi postojeće terete, a presudu je potvrdio i ban Nikola Zrinski.³⁴ Iako se nisu provodili kraljevski privilegiji, Ivanić je ostao trgovište, a dotadašnji purgari nisu izgubili svoj status koji je bio povoljniji od kmetskog.

²⁸ Ivanić (»Purgari okolu grada«) i Lonja činili su 1672. jednu općinu koja je godišnje morala plaćati 40 forinti i prodati 100 vedara vlastelinskog vina. U Kloštru je bila druga »gradska« općina. Ti su građani (*cives Klostrenses*) godišnje morali istočiti 80 vedara vlastelinskog vina i platiti 19 forinti novčane daće. Stanovnici ivaničkih trgovišta pružili su otpor povećanju feudalnih tereta. Čini se da su 1649. odbijali prevoziti vlastelinske žitarice i prodavati vino. Juraj Zakmardy je 22. travnja 1649. godine obavijestio biskupa da je s njima razgovarao »zaradi zamudene službe i nepokorščine«. Purgarski je sudac, međutim, izjavio da su se gotovo svi pokorili i da »hote dvakrat pokorneši biti nego su bili, i žitak voze i vino toče«. No, vlastelinski upravitelj Ivan Hrastovački tražio je već 4. srpnja 1649. da se ivanički purgari pozovu na sud zbog uskraćivanja desetine. Javio je biskupu da »nehte desetine plaćali žitne i hajdine od nijedneh zemalj, sternu od purgerskeh«. Stanovnici novih ivaničkih trgovišta bili su svjesni da je trgovište Ivanić u srednjem vijeku uživalo autonomiju pravog trgovišta, imalo svoje sajmove i snosilo manje feudalne terete. Imali su povelju biskupa Eberharda iz 1404. godine, prema kojoj građani nisu morali davati tlaku, nego novčane daće koje su iznosile samo 72 denara po selištu. Njihov je sudac sudio sve parnice, osim parnica zbog »notae infidelitatis«. Građani su mogli slobodno raspolagati svojom imovinom. J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 315 - 316.

²⁹ STLA, *Militaria*, Sch. 162.

³⁰ NAZ, KV, Prot. 5/V; Prot. 105/I.

³¹ J. Adamček, *Bune i otpori*, Zagreb 1987., str. 315.

³² NAZ, KV, Prot. 5/V; Prot. 105/I.

³³ E. Laszowski, *Stare slobodštine Ivanić-grada*, 32 - 34. Zahvaljujući toj potvrdi, sačuvani su podaci o starijim povlasticama. Kasnije su povlastice izgubljene ili spaljene. Usp. J. Barbarić, *Diplomatički i ostali pisani izvori za povijest Ivanića i njegova kraja (1246. - 1808.)*, 900 godina Ivanića (zbornik), Kloštar Ivanić - Ivanić Grad - Križ 1994., str. 232.

³⁴ Arhiv HAZU, II-d-105; NAZ, *Juridica*, 5/1105 (1966); J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 316.

NEPRIVILEGIRANA TRGOVIŠTA I TRGOVI NASTALI U SREDNJEM VIJEKU, KOJI SU ZADRŽALI STATUS GRADSKIH NASELJA U DIJELU 17. STOLJEĆA

Trgovišta i ostala gradska naselja koja su nastala u srednjem vijeku, tijekom 16. stoljeća doživjela su krizu i zastoj u svom razvoju, a uzroci te krize bili su višestruki. Prema navodima Josipa Adamčeka, osmanska su osvajanja unijela velike poremećaje u trgovački promet, što je oslabilo mnoga stara gradska naselja, a na mnogim su vlastelinstvima gradska naselja propala u doba osmanskih pustošenja jer se stanovništvo raselilo ili je bilo zarobljeno. Velik udarac razvoju gradskih naselja nanijelo je uključivanje feudalaca u trgovinu poljoprivrednim proizvodima, pri čemu gradska naselja nisu bila dovoljno snažna da bi zadržala tu trgovinu.³⁵ Na vlastelinstvima koja nisu zauzeli Osmanlije ili se nisu nalazila u neposrednoj pograničnoj zoni s Osmanskim Carstvom, a na kojima su propala oslabljena gradska naselja, zemaljski su gospodari nekadašnje purgare pretvarali u kmetove. Pritom su nekadašnja trgovišta i trгови u pravnom smislu postajali sela.

Unatoč navedenim procesima, neka su trgovišta i trгови opstali i u 17. stoljeću. Oni su uglavnom bili u onom dijelu Križevačke županije koji je ostao pod vlašću bana i Sabora - Ludbreg, Vrbovec, Rakovec, Miholec i Dubrava. Od srednjovjekovnih trgovišta koja su se nalazila na teritoriju Varaždinskoga generalata, a preživjela su krizu 16. stoljeća i na neki način vegetirala u 17. stoljeću, moguće je navesti samo primjer Đurđevca.

Na kraju ću se osvrnuti i na trgovište Varaždinske Toplice. Iako je ono dio Varaždinske županije, u njemu je bila smještena vojnokrajliška utvrda s plaćenom posadom koja je spadala u sastav Križevačke natkapetanije Varaždinskoga generalata.

Ludbreg se kao trgovište spominje od 1461. godine. Ludbreško vlastelinstvo je 1520. godine imalo 210 poreznih dimova, a početkom 16. stoljeća su građani trgovišta Ludbreg činili oko 20 posto podložnika ili barem poreznih obveznika vlastelinstva.³⁶ U trgovištu su 1598. godine živjele obitelji 22 građana, 29 inkvilina i četiri kmeta, odnosno ukupno 55 obitelji.³⁷ Možemo procijeniti da je u Ludbregu živjelo 200 do 300 stanovnika, što je približno procjeni Nevena Budaka koja iznosi 280 do 350.³⁸ Trgovište Ludbreg (oppidum Lyudbreg) je 1659. godine imalo 123 kućedomaćina, tj. otprilike 450 do 700 stanovnika. Godine 1671. u Ludbregu su bile 102 kuće, a 1680. je njihov broj smanjen na 95. U trgovištu je 1700. godine popisano 98 kućedomaćina,³⁹ što bi otprilike moglo iznositi 350 do 600 stanovnika. To se poklapa s procjenom da je trgovište Ludbreg 1700. godine imalo 588 stanovnika, koju donosi Stjepan Krivošić.⁴⁰

Vrbovec se 1704. spominje kao »oppido Verbouecz« i tada je u njemu bilo popisano 107 kućedomaćina,⁴¹ što znači da je tamo živjelo 380 do 590 stanovnika. Godine 1598. u Vrbovcu su živjele 24 obitelji poreznih obveznika⁴² ili oko 80 do 130 stanovnika, pa je moguće zaključiti da se od kraja 16. do početka 18. stoljeća broj stanovnika u Vrbovcu više nego učeterostručio. Zanimljivo je istaknuti da je 1598. godine u Vrbovcu popisano 20 kmetskih i četiri želirske obitelji, što znači da krajem 16. stoljeća tamošnji stanovnici nisu imali purgarski status. Poslije se stanovnici Vrbovca ponovno spominju kao purgari. Godine 1672. vrbovečki su purgari (oppidani) držali

³⁵ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 396, 407.

³⁶ J. Adamček, Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma, u: Ludbreg - monografija, Ludbreg 1984., str. 85.

³⁷ Adamček - Kampuš, Popisi, str. 442.

³⁸ N. Budak, Gradovi Varaždinske županije, n. dj., str. 169.

³⁹ NAZ, KV, Prot. 4/IV; KV, Prot. 89/Ia; Prot. 98/II; Prot. 91/III; S. Krivošić, Stanovništvo Podravine 1659. - 1859., Podravski zbornik, br. 9, Koprivnica 1983., str. 158; H. Petrić, Društveni i gospodarski razvoj od srednjega vijeka do Prvoga svjetskog rata, u: Ludbreg - Ludbreška Podravina, Zagreb 1997., str. 50 - 51.

⁴⁰ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike, n. dj., str. 37.

⁴¹ NAZ, Prot. 130/I, str. 94, 609.

⁴² Popisi i obračuni poreza, str. 461.

30,63 selišta ili 36 posto selišnoga zemljišnog fonda na vrbovečkom vlastelinstvu.⁴³ Josip Adamček smatra da su purgari na vrbovečkom vlastelinstvu vjerojatno bili najbrojnija grupa podložnika. Purgari su, kao i kmetovi, morali davati tlaku, ali su, za razliku od kmetova, snosili upola manju naturalnu rentu.⁴⁴

Purgarija se na rakovečkom vlastelinstvu sastojala od trgovišta **Rakovec** te sela Brezana, Samoborca i Baničevca. Sredinom 16. stoljeća, u vrijeme Nikole Zrinskog (Sigetskog), rakovečkim su purgarima nametnute nove feudalne obveze, a Juraj Zrinski je 1623. posebnom ispravom regulirao purgarske obveze. Razlika između purgara i kmetova bila je u tome što purgari nisu morali davati tlaku za oranje, nego im je obveza bila davati podvoz. Osim toga, purgari su davali i manje naturalne daće od kmetova.⁴⁵ Od 1630. do 1672. godine došlo je do povećanja radne rente rakovečkih purgara. Tada je podložnicima na purgariji pripadalo oko 35 posto selišnih posjeda.⁴⁶

Josip Adamček utvrdio je da purgari na rakovečkom vlastelinstvu tijekom 17. stoljeća više nisu bili gradsko stanovništvo, a prema načinu privređivanja nisu se bitnije razlikovali od kmetova. Purgari su, prema Adamčekovu mišljenju, činili »samo posebnu grupu zavisnih podložnika, koja je davala specifično strukturiranu feudalnu rentu«. ⁴⁷ Iako Adamček smatra da su purgari na rakovečkom vlastelinstvu prestali biti »gradsko stanovništvo«, nemoguće je dokazati da su oni prije to bili.

Usprkos tome, Rakovec je status trgovišta sačuvao i u prvoj polovici 18. stoljeća. Na primjer, 1704. godine zapisan je kao »oppido Rakonogh«. ⁴⁸ Isti je status imao i u popisu iz 1709., ⁴⁹ dok je na karti u »Statusu familiae Patachich« iz 1740. označen kao »Schloß und Marckt«. ⁵⁰ Rakovec je 1755. popisano kao selo (pagus), ⁵¹ što znači da je sredinom 18. stoljeća izgubio status trgovišta.

U trgovištu (oppidum) Rakovec je 1598. godine popisano 11 obitelji (devet u kmetskom i dvije u želirskom statusu), ⁵² 1630. je postojalo 19 selišta (od toga četiri desertna), ⁵³ 1709. je popisano 11 kućedomaćina, ⁵⁴ 1716. godine 15 obitelji, ⁵⁵ a 1720. godine 18 kućedomaćina. ⁵⁶ Prema tome, krajem 16. stoljeća u trgovištu je živjelo 40 do 60 osoba, sredinom 17. stoljeća njih 70 do 105, a početkom 18. stoljeća imalo je 40 do 60 stanovnika.

Miholec⁵⁷ se kao trgovište na posjedima zagrebačkih biskupa (oppidum Zenthmihal domini episcopi) spominje od početka 16. stoljeća. ⁵⁸ Kao trgovište je posljednji put spomenut 1543. godi-

⁴³ Popisi i procjena dobara, str. 307 - 308.

⁴⁴ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 728.

⁴⁵ HU, str. 171 - 178; J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 727.

⁴⁶ Popisi i procjena dobara, str. 301 - 303.

⁴⁷ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 728.

⁴⁸ NAZ, Prot. 130/I, str. 106.

⁴⁹ Arhiv HAZU, IV/b-63.

⁵⁰ NSK Zagreb, R 4086, Status familiae Patachich.

⁵¹ Arhiv HAZU, II-d 152.

⁵² Popisi i obračuni poreza, str. 462. Rakovečki župnik Lavoslav Matošić je uredništvu Arkiva za povjesnicu Jugoslavensku sredinom 19. stoljeća napisao sljedeće: »Da je Rakovec bio nekada veće trgovište s mnogo kućah, to svjedoči široka poljana u okolini, koja bjaše onda vlastitost žiteljah istoga trgovišta, a sada je vlastitost stranom ovdašnje gospodštine, stranom obližnjih seljanah, zatim svjedoče to komadi opekah i kamenja, koji često u svojoj okolini nalaze se. Nu žalibože, trgovište je razoreno u 16. stoljetju po okrutnih Turcih, te je sada selo samo od 16 kućah«. Usp. Arkiv za povjesnicu Jugoslavensku, knj. 5, Zagreb 1859., str. 343.

⁵³ HU, str. 171 - 175.

⁵⁴ KAZ, Acta capituli saec., XVIII., fasc. 3.

⁵⁵ Arhiv HAZU, IV/b-63.

⁵⁶ NAZ, KV, Prot. 144/XVb.

⁵⁷ I. Peklić, Župa Miholec - Dobrovoljno vatrogasno društvo Miholec 1912. - 2002., Miholec 2002., str. 38 - 41.

⁵⁸ Popisi i obračuni poreza, str. 25, 51.

ne,⁵⁹ a već 1554. popisi ga ne bilježe kao trgovište⁶⁰ da bi 1604. ponovno bio popisano kao trgovište koje je zajedno s predijem u Fodrovcu imalo 45 kućanstava.⁶¹ Stanovnici trgovišta Miholec u 17. su stoljeću morali davati novčanu daću kao kolektivni teret. Cijelo trgovište plaćalo je 30 forinti jurjevščine i 30 forinti martinščine. Stanovnici Miholca su ljetnu desetinu te desetinu pšenice i raži davali u snoplju, a umjesto jesenske desetine prosa i heljde, purgari su svake godine davali 35 vedara vina. Krajem 17. stoljeća je miholečkim purgarima nametnuta tlaka, što je vidljivo iz žalbe purgara biskupu da ih je porkulab prisiljavao na davanje dva dana tlake tjedno. Početkom 18. stoljeća svaka je kuća u trgovištu Miholec morala davati tri dana tlake za žetvu i isto toliko za košnju sijena, a purgari su morali sudjelovati i u prijevozu desetine te u popravcima (i gradnji) kaštela u Gradecu.⁶²

Godine 1598. u Miholcu je bilo 28 obitelji (23 kmetske i pet želirskih),⁶³ 1704. se spominju podložnici »oppidani«, a 1706. u tom je trgovištu živjelo 47 obitelji.⁶⁴ Krajem 16. stoljeća u Miholcu je obitavalo 100 do 150, a početkom 18. stoljeća 170 do 260 stanovnika.

Srednjovjekovno trgovište **Dubravu** su 1552. popalili Osmanlije.⁶⁵ Zagrebački biskup Gašpar Stankovački je 1595. pisao da su 1587. »uz svoj silan trošak, brigu i napor obnovili i ojačali utvrdu Dubravu s utvrđenim gradom, koji su toliko godina bili u sramotnu i ružnu stanju te gotovo potpuno opustošeni i napušteni, a svojedobno zbog straha od Turaka zapaljeni i ostavljeni te smo na tome istom mjestu s Božjim dopuštenjem ustanovili novo naselje što nam je, uz slobodu novim naseljenicima i stanovnicima za razdoblje od čitavih sedam godina, koje je netom prošlo«. U utvrdi Dubrava su doseljenici u statusu građana podignuli kuće. Biskup je s njima 1595. godine sklopio nagodbu kojom su dubrovački građani zagrebačkim biskupima i biskupiji trebali davati cijelu desetinu plodova pšenice, raži, ječma, prosa i zobi u svežnjevima te svinja i počela. Biskup je Dubravčane oslobodio davanja sljedećih 12 godina. Građani su, prema tome, morali davati desetinu žitarica i svinja, a desetinu od krčevinskih zemalja morali su davati nakon dvije godine obrade. Dubravčani su dobili i pravo slobodne prodaje kuća i drugih nekretnina.⁶⁶

No, u vrijeme Domitrovićeva nasljednika, biskupa Franje Ergelskog, stanovnici trgovišta Dubrave su se 1633. godine tužili da se krše povlastice iz 1595. jer ih je biskup Šimun Bratulić prisiljavao na prijevoz prikupljene desetine, bila im je nametnuta i dužnost prodaje vlastelinskog vina, a biskup Petar Domitrović oduzeo im je šumu.⁶⁷

⁵⁹ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 402.; Popisi i obračuni poreza, str. 137.

⁶⁰ Popisi i obračuni poreza, str. 161.

⁶¹ J. Adamček, Bune i otpori, str. 300.

⁶² Purgari iz Miholca žalili su se 1677. godine biskupu Borkoviću da su im vlastelinski službenici nametnuli desetinu zobi za koju se prije smatralo da je zamijenjena u vino. J. Adamček, Bune i otpori, str. 314 - 315.

⁶³ Popisi i obračuni poreza, str. 456.

⁶⁴ NAZ, KV, Prot. 130/I, str. 124.

⁶⁵ Lj. Šustek, Dubrava u povijesti i njena okolina, Zagreb 1929., str. 46

⁶⁶ »Istim tim dubrovačkim građanima desetinu heljde koja se na tome mjestu od davnine obično propisuje i ubire. Isto tako bude li koji od tih građana na području spomenute utvrde i utvrđenoga grada Dubrave od nadnevka ove isprave napravio krčevinu, otada neka dvije godine s novih zasijanih krčevina ne plaća ni nama ni našoj prije spomenutoj Crkvi nikakvu desetinu, već je tek treće godine može za nas i za našu spomenutu Crkvu utjerati naš sakupljač desetine ili službenik. Potom spomenutim građanima i svim njihovim nasljednicima zauvijek milostivo dopuštamo i odobravamo mogućnost da međusobno prodaju i kupuju zemljišta, kuće, oranice i ma koja druga nepokretna dobra, uz trajno očuvanje prihoda s takvih dobara koja dužno prihodujuemo mi i naša Crkva. Smatrali smo da radi vjerodostojnosti svega ovoga, radi svjedočanstva i radi vječne čvrstine treba ovu ispravu dati i izdati tim dubrovačkim građanima i čitavoj zajednici građana i stanovnika našega utvrđenoga grada Dubrave te svim njihovim nasljednicima potvrđenu i potkrijepljenu našim vlastoručnim potpisom i vješanjem našega pravoga pečata. Izdano u Zagrebu, 9. rujna godine Gospodnje 1595.« B. A. Krčelić, Povijest stolne crkve zagrebačke, Zagreb 1994., str. 77.

⁶⁷ KAZ, Arhiv Čazmanskog kaptola, Acta Loci credibilis, Lit. D, br. 153.; J. Adamček, Bune i otpori, str. 314.

Ipak, čini se da tužba iz 1633. godine nije bila u svemu točna jer su povlastice trgovišta Dubrave bile proširene 1612. kada je privilegij iz 1595. potvrdio zagrebački biskup Petar Domitrović koji je Dubravčanima dodao slobodnu uporabu nekih šuma »odjelito od bilo kojih susjeda, ako bi kad šuma obilato rodila žirom, a sudioništvo u pogledu drugih stvari«. ⁶⁸

Građani Dubrave su zajedno s ostalim podložnicima morali raditi na održavanju dubravske utvrde, a povrh toga im je, vjerojatno 20-ih godina 17. stoljeća, nametnuta kolektivna daća od 100 forinti. Stanovnici trgovišta Dubrava su 1641. bili optuženi da su prije nekoliko godina prestali plaćati tu novčanu daću, a predstavnici Dubravčana su tražili mogućnost za obraćanje biskupu radi smanjenja te daće koja ih je previše opterećivala. U budućnosti bi trebalo istražiti je li im zagrebački biskup smanjio tu novčanu daću. Problemi u odnosima između biskupa i stanovnika trgovišta Dubrave nastavili su se i u drugoj polovici 17. stoljeća kada su Dubravčani tražili da im se vrate »njihove stare pravice«, očito misleći na prava koja su dobili privilegijem iz 1595. godine. ⁶⁹

U trgovištu Dubrava gdje su živjeli građani, te u ulicama - Martinskoj, Zapadnoj i Južnoj gdje su živjeli želiri, 1650. godine živjelo je 108 kućedomaćina. Od 1662. spominju se samo dvije ulice, Grabarska i Martinska, u kojima je zajedno s trgovištem živjelo 69 kućedomaćina. Godine 1669. broj kućedomaćina je smanjen na 68. Trend smanjenja se nastavio i u sljedeća dva desetljeća pa je 1679. popisano 59, a 1688. samo 37 kućedomaćina. Tek krajem 17. i početkom 18. stoljeća slijedio je blagi demografski oporavak pa je 1701. popisano 51 kućedomaćin. ⁷⁰ Dubrava je sredinom 17. stoljeća imala približno 390 do 600 stanovnika, a početkom 18. stoljeća upola manje, odnosno njih 185 do 300.

Neka od naselja koja su postojala na vojnokrajiškom prostoru zadržala su status gradskih naselja. Jedan od rijetkih primjera je **Đurđevac**. Nekadašnje srednjovjekovno trgovište Đurđevac se 1659. godine spominje kao »civitas«, ⁷¹ što upućuje na to da je Đurđevac sredinom 17. stoljeća mogao funkcionirati kao gradsko naselje. Godine 1700. imao je 222 kućedomaćina, ⁷² što znači da je mogao imati vjerojatno 800 do 1200 stanovnika. Njima treba pribrojiti 35 njemačkih vojnika i 91 haramiju koliko ih se spominje od 1630. do 1678. godine. ⁷³ Uz pretpostavku da su neki vojnici mogli imati obitelji, vjerojatno ih je ukupno (s članovima obitelji) bilo dvjestotinjak.

Valja istaknuti da je u **Varaždinskim Toplicama** bila vojnokrajiška utvrda s plaćenom posadom, koja je spadala u sastav Križevačke natkapetanije Varaždinskoga generalata pa ću zbog toga predstaviti i ovo trgovište, iako je ono formalno spadalo pod Varaždinsku županiju. Na mjestu antičkog naselja Aquae Iasae u srednjem je vijeku nastalo naselje Varaždinske Toplice. ⁷⁴ Naselje je nastalo na izvoru termalne vode u blizini rijeke Bednje. Zagrebački kaptol je dio topličkog vlastelinstva stekao početkom 12. stoljeća kada mu je ban Aleksije (1110. - 1116.) darovao predij Toplicu. Kaptolu je taj posjed 1181. godine potvrdio kralj Bela III. Zagrebački kaptol je 1225. godine proširio topličke posjede, a majka plemića Mutimira darovala je kanonicima zemlje istočno od Varaždinskih Toplica. Vlastelinstvo je prošireno i 1500. godine kada je Lucija de Zemchey

⁶⁸ B. A. Krčelić, Povijest stolne crkve zagrebačke, str. 77.

⁶⁹ SHKR, knj. 2, str. 207 - 208; NAZ, Politica, br. 152; Juridica, br. 617; Libelli supplices, XVI/45.

⁷⁰ NAZ, KV, Prot. 5/V, f. 33-35, 168-171; Prot. 105/I, str. 9 - 11, 150 - 152, 295 - 297.

⁷¹ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 49

⁷² NAZ, KV, Prot. 91/III, str. 218 - 220.

⁷³ STLA, Militaria, Sch.175, 191, 211, 254.

⁷⁴ Neven Budak piše da bi se od gradova sjeverozapadne Hrvatske moguća veza »antičkog srednjovjekovnog sajma mogla naslutiti samo u Varaždinskim Toplicama u kojima se sajam održavao u 4. stoljeću, a ponovno se spominje tisuću godina kasnije kao da je postojao od davnina. Bez čvrstih dokaza takav je kontinuitet samo pretpostavka«. N. Budak, Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća), Zagreb - Koprivnica, str. 40.

darovala svoj dio Kelemena i okolnih sela. Zagrebački kanonici bili su feudalni gospodari Varaždinskih Toplica do 1848., no katkad su na kraće vrijeme vlastelinstvo preuzimali i svjetovni feudalci, na primjer varaždinski župan (početkom 12. stoljeća), Franjo Batthyany (1527. - 1528.) itd. Kaptol je vlastelinstvo i zalagao, primjerice 1469. godine Petru Bočkaju iz Rasinje.⁷⁵ Župa Sv. Martina spominje se u najstarijim popisima iz 1334. i 1507. godine.⁷⁶ Trgovište se u Varaždinskim Toplicama počelo razvijati vjerojatno početkom 14. stoljeća, a osobito nakon 1336. kada je dobilo pravo održavanja sajma. U tužbi iz 1385. spominju se toplički građani (cives), što upućuje na to da su stanovnici Toplica imali građanski status. Zagrebački kanonici su im 1420. odlučili dodijeliti povlastice prema kojima su mogli birati suca, a kanonici su odredili da se u Toplice mogu doseljavati samo slobodni ljudi, što jasno govori o namjerama da se u trgovište privuku novi stanovnici. Povlastice su Varaždinskim Toplicama dale ograničenu gradsku autonomiju. U trgovištu su, osim građana, živjeli i župni kmetovi koji su imali drugačiji položaj.⁷⁷

Sve do 70-ih godina 15. stoljeća područje Varaždinskih Toplica bilo je dobro naseljeno. Kada su u to vrijeme na topličko područje provalili Osmanlije, broj podložnika smanjio se za polovicu. Sredinom 16. stoljeća broj podložnika se dodatno smanjio, a posebice u trgovištu Varaždinske Toplice te selu Tuhovcu. Varaždinske Toplice su 1462. imale 87 kućanstava, 1488. godine 85, 1497. njih 62, a u vrijeme osmanskih prodora broj domaćinstava se smanjio, npr. 1567. na samo 33, a 1591. na 27. Kada su početkom 17. stoljeća prestale učestale osmanske provale, topličko se vlastelinstvo (i trgovište) počelo postupno naseljavati. Trgovište Varaždinske Toplice je 1606. godine imalo 39 kućanstava,⁷⁸ odnosno samo 150 do 230 stanovnika. Poslije je broj stanovnika porastao. Desetinu žitarica je 1640. davalo 106 purgarskih obitelji, 1641. godine 103, 1650. njih 66, 1682. njih 106, a 1690. godine 79 purgarskih obitelji.⁷⁹ To znači da je krajem 17. stoljeća broj stanovnika trgovišta Varaždinskih Toplica porastao na 350 do 550.

Početkom 17. stoljeća Zagrebački kaptol nastojao je stanovnicima Varaždinskih Toplica nametnuti veću radnu rentu i još neke obveze, što je izazvalo sporove, sukobe i otpor. Građani i općina cijelog trgovišta (cives ac communitas totius opiddi) su 1609. godine odbili zahtjev prema kojemu su morali prevoziti vlastelinski med u Ptuj. Taj se otpor nastavio i sljedećih godina, a pitanje spornih radnih obveza riješeno je tako što se Zagrebački kaptol odrekao prijevoza meda u Ptuj te zauzvrat od podložnika dobivao 26 ugarskih forinti. Krajem 1655. godine u trgovištu je izbila buna koja je bila povezana s akcijom topličkih purgara oko obnove njihovih gradskih povlastica. Čini se da je purgare na bunu potaknuo zastavnik topličkih haramija Đurko Veliki te ih pozvao da se pridruže pobunjenim krajišnicima («kada su se Vlaha zpuntali»). Topličani su smatrali da će obnovom gradskih privilegija poboljšati svoj položaj i izmijeniti pravni položaj Varaždinskih Toplica na vlastelinstvu. Toplički purgari u svojem su se traženju nastojali osloniti na vojnokrajiške vlasti, stoga su pisali križevačkom vicekapetanu Makaru. Pismu je dopisana molba zastavnika haramija Đurka Velikoga da im Makar dade puščani prah i olovo jer je kaštelan za-

⁷⁵ Diplomatički zbornik, knj. 2, str. 176 - 178; I. K. Tkalčić, Sumporne Toplice kod Varaždina u Hrvatskoj, Zagreb 1869., str. 29 - 77; L. Dobronić, Topografija zemljišnih posjeda Zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća, Rad JAZU, knj. 283., str. 177 - 183; J. Adamček, Bune i otpori, Zagreb 1987., str. 45 - 47; N. Budak, Gradovi Varaždinske županije, str. 51.

⁷⁶ J. Budurac, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine, knj. 59, Zagreb 1984., str. 104.

⁷⁷ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, Zagreb 1980., str. 164; N. Budak, Gradovi Varaždinske županije, str. 51 - 52.

⁷⁸ J. Adamček, Bune i otpori, str. 47 - 50.

⁷⁹ KAZ, ACA, 64/1, 77/1, 77/9, 77/39, 81/34, 81/55; J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 728.

branio da im trgovci prodaju streljivo.⁸⁰ Iz sačuvanih izvora nije u potpunosti jasno kako je ta buna završila.⁸¹

Na susjednom međimurskom vlastelinstvu je 1638. godine bilo popisano pet gradskih naselja, odnosno trgovišta s 359 domaćinstava ili 22 posto ukupnoga broja podložnika na dijelu vlastelinstva koji su držala braća Petar i Nikola Zrinski. Trgovišta su bila: Čakovec (117 domaćinstava), Nedelišće (66 domaćinstava), Štrigova (18 domaćinstava), Središće (30 domaćinstava) i Prelog kao tada najveće gradsko naselje (128 domaćinstava).⁸² U 17. stoljeću na Međimurskom se vlastelinstvu vidi veća gustoća trgovišta nego na drugim područjima Hrvatsko-slavonskoga kraljevstva, što jasno upućuje na gospodarsko oživljavanje toga prostora.⁸³

NOVOOSNOVANA TRGOVIŠTA U KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI

Drnje je formalno pripadalo u sastav Križevačke županije, tj. u sastav koprivničkog vlastelinstva. Istodobno je u tom naselju bila smještena utvrda Varaždinskoga generalata pa je u funkcionalnom smislu Drnje bilo i dio provincijala i Vojne krajine. Zbog formalno-pravne pripadnosti provincijalu odlučio sam ga uvrstiti među novoosnovana trgovišta Križevačke županije.

U 17. stoljeću se uz istoimenu utvrdu razvilo trgovište (»oppidum«) **Drnje**⁸⁴ koje u srednjem vijeku nije imalo status gradskog naselja. No, tu treba biti oprezan jer je u 17. stoljeću »oppidum« najvjerojatnije moguće prevoditi i kao utvrdu i kao trgovište. No, kako se primjerice susjedno selo Sigetec ne spominje kao »oppidum«, a tamo je bila krajiška utvrda istoga ranga kao i u Drnju, moguće je da se »oppidum« u ovom slučaju odnosi na trgovište. Pravni status stanovnika trgovišta bio je drugačiji nego za ostale podložnike. Oni su bili »opidani«, tj. podložnici uvjetno nazvano »trgovišnog« statusa. Je li tako bilo i sa stanovnicima Drnja, trebalo bi proučiti novim istraživanjima. Drnjanska je utvrda u svim popisima od 1630. do 1678. godine brojila 29 vojnika.⁸⁵ Tamo su 1659. godine živjela 143 kućedomaćina.⁸⁶ Godine 1680. u trgovištu Drnje bilo je 280 kuća u kojima je živjelo 969 stanovnika. To znači da je u trgovištu jedna kuća imala oko 3,5 stanovnika. Ako pretpostavimo da je na jednu kuću dolazio barem jedan kućedomaćin, onda je Drnje 1659. godine moglo imati oko 500 stanovnika. No, uzmemo li u obzir da je u jednoj kući poslije moglo živjeti i više ukućana,⁸⁷ procijenjenu brojku od 500 stanovnika možemo uzeti kao minimalan broj, a maksimalni broj stanovnika ne bi smio biti veći od 800. Očito se prema kraju 17. stoljeća odvijao proces smanjivanja broja stanovnika jer je 1683. godine u trgovištu Drnje bilo 247 kuća, a 1700. godine ukupno 193 kućedomaćina,⁸⁸ kada je Drnje moglo imati 670 do 1080 stanovnika.

U Drnju se u popisima stanovništva iz 17. stoljeća spominje više prezimena koja upućuju na izvanagrarna zanimanja: Remenar, Rogožar, Trumbetašić, Barber, Mlinar, Kramar, Krznar, Lugar, Pandur, Čižmešija, Kolar, Mesar, Sabo, Kovač, Varga, Lončar i Špoljar.⁸⁹

⁸⁰ J. Adamček, I. Filipović, M. Hrg, J. Kolanović, M. Pandžić, Seljačke bune XV. - XVIII. stoljeća (Građa), Arhivski vjesnik, god. XVI., Zagreb 1973., str. 69 - 85.

⁸¹ J. Adamček, Bune i otpori, str. 54.

⁸² HDA, NRA, sv. 1445/7; J. Adamček, Agrarni odnosi, str. 726.

⁸³ H. Petrić, Prilog poznavanju gradskih naselja (trgovišta) na posjedima Zrinskih. Primjer međimurskog vlastelinstva, u: Povijest obitelji Zrinski (zbornik), Zagreb 2007., str. 219 - 235.

⁸⁴ H. Petrić, Općina i župa Drnje, Drnje 2000.

⁸⁵ Štajerski zemaljski arhiv, Graz, Militaria, Sch. 162, 175, 191, 254.

⁸⁶ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 99 - 101.

⁸⁷ H. Petrić, Općina i župa Drnje, n. dj., str. 37.

⁸⁸ NAZ, KV, Prot. 91/III, str. 120 - 122.

⁸⁹ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 99 - 100; Prot. 91/III, str. 120 - 121.

Pokraj srednjovjekovnoga sela Gorica zagrebački su biskupi sagradili utvrdu po kojoj je selo dobilo ime **Gradec**,⁹⁰ a u drugoj polovici 17. stoljeća to je naselje imalo status trgovišta.⁹¹ Stanovnici toga trgovišta u 17. stoljeću morali su davati tlaku kao i kmetovi - tjedno dva dana zimi i tri dana ljeti.⁹² U Gradecu je 1598. godine živjelo 47 obitelji, od kojih 23 želirske i 24 kmetske.⁹³ Visok udio želirskih obitelji upućuje na to da je Gradec krajem 16. stoljeća bio osiromašen.

Osiromašenje je nastavljeno u prvim godinama 17. stoljeća pa je Gradec 1602. imao 41, a 1606. samo 35 obitelji.⁹⁴ Približno isti broj obitelji je zabilježen i šezdesetak godina poslije: 1668. popisano je samo 36 kućedomaćina. Demografski oporavak slijedio je tek u posljednjim desetljećima 17. stoljeća pa je Gradec 1674. imao 42, 1679. godine 41, a 1688. godine 65 obitelji. Početkom 18. stoljeća broj obitelji je pao na 56.⁹⁵ Gradec je krajem 16. stoljeća imao 170 do 260, sredinom 17. stoljeća oko 130 do 200, a početkom 18. stoljeća 200 do 310 stanovnika.

NOVONASTALA GRADSKA NASELJA U VARAŽDINSKOM GENERALATU

Dolazak veće količine novca na vojnokrajiški prostor, pogotovo u manje utvrde Slavonske vojne krajine, potaknuo je potrebu vojnika za trgovinom, što je rezultiralo formiranjem novih gradskih naselja (tipa trgovišta) uz manje utvrde. Pritom treba istaknuti da nije riječ samo o stvaranju potpuno novih trgovišta, poput trgovišta Komarnica-Novigrad, nego su obnovljena i neka srednjovjekovna trgovišta koja nisu imala kontinuitet naseljenosti. Takve primjere imamo uz utvrde Međuraču, Čazmu i Virje (ako prihvatimo kontinuitet sa srednjovjekovnim Prodavićem - Prodavizem).

Na vojnokrajiškom teritoriju nastajala su i nova naselja, obnavljana na tradiciji srednjovjekovnih prethodnika. Primjer može biti **Čazma** koja se spominje kao »oppidum« još u razvijenom srednjem vijeku da bi postala nenaseljena zbog osmanskih pustošenja. Napominjem da je osim imena (i možda teritorija) nemoguće dokazati bilo kakav kontinuitet između Čazme kao gradskog naselja iz srednjeg vijeka i istoimenog trgovišta iz 17. stoljeća. Trgovište Čazma bilo je jedno od najvažnijih srednjovjekovnih gradskih naselja Križevačke županije. Godine 1552. došlo je pod osmansku vlast i kratko bilo središte Čazmanskog sandžaka. U slučaju trgovišta Čazme u neku se ruku zapravo radi o obnovi staroga srednjovjekovnoga gradskog naselja, ali kako nije postojao kontinuitet, ubrojio sam ga među novonastala gradska naselja.

Čazma je pod kršćansku vlast došla krajem 16., odnosno početkom 17. stoljeća otkad počinje veća sigurnost za stanovništvo oko donjeg toka rijeka Lonje i Česme (Čazme). »Sama Čazma i okolina toga mjesta s lijeve strane ležale su puste još desetak godina u 17. st. Međutim, desna strana te vode postupno se bila naselila u to vrijeme.«⁹⁶ U Čazmi je u vojnokrajiškoj utvrdi nastalo tvrđavno naselje u kojemu su, prema mišljenju Stjepana Pavičića, »većinu činili Predavci, dovedeni s područja ivaničkog. Ubrzo se ispod tvrđave razvilo i podgrađe, a oba su dijela do 1653.

⁹⁰ R. Horvat, Gradec kod Križevaca, pos. Otisak iz Hrvatske prošlosti, III/1942, Zagreb 1942., str. 1 - 17

⁹¹ NAZ, KV, Prot. 130/I. Gradec se trgovištem (oppidum) naziva u zapisnicima kanonskih pohoda 1688. i 1701. godine.

⁹² J. Adamček, Bune i otpori, str. 315.

⁹³ Popisi i obračuni poreza, str. 459 - 460.

⁹⁴ R. Horvat, Gradec kod Križevaca, str. 5. Župa Gradec, koju su činila samo tri naselja - Gradec te Mali i Veliki Brezovec, sa 67 je obitelji, koliko ih je bilo popisano 1598. godine, do 1602. pala na 53 obitelji.

⁹⁵ NAZ, KV, Prot. 5/V; Prot. 130/I.

⁹⁶ S. Pavičić, Moslavina i okolina, Zbornik Moslavine, knj. 1, Kutina 1968., str. 102.

dosegla 30 domova». ⁹⁷ Čazma se od 1668. do 1679. spominje kao grad (civitas), očito zbog tradicije, a od 1684. u ispravama se naselje redovno bilježi kao trgovište (oppidum), ⁹⁸ što je odgovaralo realnom stanju.

Trgovište Čazma je 1668. imalo 40, a 1679. godine 48 kućedomaćina, kojima valja dodati i 11 njemačkih obitelji. Zanimljivo je da je već 1688. broj kućedomaćina pao na 45 (te 15 njemačkih) obitelji, da bi 1701. u Čazmi bilo samo 35 obitelji (i još 15 njemačkih). ⁹⁹ Prema tome, može se pretpostaviti da je Čazma sredinom 17. stoljeća imala 110 do 170, 1688. godine 220 do 330, a početkom 18. stoljeća 180 do 280 stanovnika.

Novo trgovište bila je **Međurača**, naseljena novim stanovništvom sredinom 17. stoljeća. Međurača je doživjela privremeni brzi razvoj krajem 17. stoljeća kada se spominje kao trgovište. ¹⁰⁰ Godine 1704. (zajedno s Nevincem) imala je 40 kućedomaćina, a 1707. pala je na 37 domaćinstava, ¹⁰¹ što znači oko 140 do 220 stanovnika. Međurača predstavlja »očiti retrogradni razvoj jednog trgovišta, što se odražava i u razvoju sakralne arhitekture u njemu«. Gubitak centralnih funkcija trgovišta Međurače vidljiv je po tome što se 1707. iz župe Međurača izdvojila župa Rača (s 94 obitelji) dok su u staroj župi ostale živjeti 64 obitelji. Naposljetku je Međurača prestala biti središte župe koje je preneseno u susjedni Nevinac. ¹⁰²

U starim matičnim knjigama **Komarnica** (»Camarca«, »Comarnicza«) ili **Novigrad** spominje se kao »oppidum« (trgovište) od 1649. godine. ¹⁰³ Godine 1659. naselje se naziva »Noui Grad« ili Komarnica (Kamarcha). ¹⁰⁴ Pod imenom Novigrad naselje se spominje od 1680. godine u matičnoj knjizi krštenih, a 1683. u matičnoj knjizi vjenčanih, dok je od 1687. godine u matičnim knjigama ponovno zapisivano kao »oppidum Camarca«. ¹⁰⁵

U Novigradu ili Komarnici je 1659. živjelo 110, a 1700. godine 187 kućedomaćina. ¹⁰⁶ Prema tome, tamo je sredinom 17. stoljeća živjelo oko 400 do 610, a krajem 17. stoljeća 670 do 1050 stanovnika.

Virje se kao trgovište spominje tek 1706. godine. ¹⁰⁷ U Virju je 1659. popisano 175, a 1700. godine 292 kućedomaćina. Stjepan Krivošić smatra da je mogući broj stanovnika 1659. bio od 1200 do 1350. Za 1700. godinu došao je do rezultata o 1635 stanovnika. Krivošić je koeficijente 5,6 do 6,2 izračunao na osnovi podataka s kraja 18. stoljeća, ali je, usprkos tome, dodatno podignuo rezultate za 17. stoljeće, nastojeći ga što više ujednačiti s 18. stoljećem. ¹⁰⁸ Prije smo iznijeli podatke da je za izračun mogućeg ukupnog broja stanovnika tijekom 17. stoljeća u trgovištima najniži koeficijent 3,5. To znači da je Virje sredinom 17. stoljeća imalo 610 do 980, a oko 1700. godine od 1020 do 1640 stanovnika.

⁹⁷ S. Pavičić, Čazma, Hrvatska enciklopedija, sv. 4 (Gli-Dik), Zagreb 1942., str. 209 - 210. Pavičić podatak o 30 domova 1653. godine ne potkrepljuje izvorima.

⁹⁸ NAZ, KV, Prot. 130/I.

⁹⁹ NAZ, KV, Prot. 5/V; Prot. 130/I.

¹⁰⁰ S. Kožul, Povijest župe Nevinac, Zagreb 1989., str. 50, 53, 98 - 99.

¹⁰¹ NAZ, KV, Prot. 130/I; Prot. 131/II, str. 11 - 13.

¹⁰² S. Kožul, Povijest župe Nevinac, str. 54, 58.

¹⁰³ NAZ, KV, Prot. 89/I, str. 7.

¹⁰⁴ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 83.

¹⁰⁵ Župni ured Novigrad Podravski, Spomenica rkt. župe Novigrad Podravski, I.

¹⁰⁶ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 83-85; Prot. 91/III, str. 192 - 195.

¹⁰⁷ NAZ, KV, Prot. 92/IV, str. 133.

¹⁰⁸ S. Krivošić, Virje. Iz demografske povijesti Đurđevačko-krajiške regimente, Podravski zbornik, 12, Koprivnica 1986., str. 119.

TRGOVIŠTA KOJI SU PRETVORENA U SELA TE NESTALA SREDNJOVJEKOVNA TRGOVIŠTA

Nekadašnja trgovišta i trgovi Križevačke županije **Rasinja, Donja Reka, Brezovica, Madarevo, Remetinec, Svinjarec, Bisag i Glogovnica** pretvorena su u sela. Nakratko se, sredinom 17. stoljeća, javlja i trgovište **Đelekovec** koje je vrlo brzo pretvoreno u selo. Na prostoru Varaždinskoga generalata u bivša trgovišta **Sredska, Sv. Ladislav i Rovišće** naselili su se pravoslavni Vlasi, isto kao i u nekadašnja trgovišta **Sredice i Nart**, koja su 1628. godine teoretski bila dosuđena »staroj vlasteli«. ¹⁰⁹ Pravoslavni Vlasi naselili su se i u nekadašnje trgovište **Sv. Križ** (koje je bilo pusto). Tijekom druge polovice 17. stoljeća pravoslavni su se počeli iseljavati iz Sv. Križa u koji su se, pak, sve više doseljavali katolici.

I druga kasnije obnovljena krajiška naselja poput **Rače, Grđevca i Gudovca**, ¹¹⁰ koja su u srednjem vijeku bila trgovište, u 17. stoljeću imala su status sela. Ostala trgovišta i trgovi koji su postojali u srednjem vijeku u zapadnom dijelu Križevačke županije zauzeli su ili opustošili Osmanlije.

Proces pretvaranja gradskih naselja u seoska nije imao veze s direktnim prodorima Osmanlija koji su samo indirektno utjecali na taj proces. Treba naglasiti da je došlo do promjene trgovačkih putova te da su trgovišta postala oslabljena u konkurenciji s vlastelinstvima i posjedima koji su samostalno počeli voditi trgovinu od početka 16. stoljeća. Još se 20-ih i 30-ih godina 16. stoljeća izmijenio odnos feudalaca prema gradskim naseljima jer se težište davanja počelo prenositi na naturalnu rentu. Zbog toga vlastelinstva i posjedi više nisu bili zainteresirani za novčana davanja i razvitak robno-novčanih odnosa. Uz to su feudarci svoja vlastelinstva i posjede uključili u trgovinu poljoprivrednim proizvodima, a gradska naselja nisu bila dovoljno snažna da bi zadržala tu trgovinu. ¹¹¹

Na grebenskom vlastelinstvu se 1453. spominju dva trgovišta - Hrašćina u Zagrebačkoj županiji i **Madarevo** u Križevačkoj, a oko samostana **Remetinec** razvilo se treće trgovište koje se spominje 1490. godine. Ta su trgovišta prestala funkcionirati kao gradska naselja vjerojatno u 16. stoljeću. ¹¹² Njihovi su stanovnici pretvoreni u kmetove, što se vidi iz popisa 1598. godine. ¹¹³

Nekada veliko trgovište **Rasinja**, koje se spominje od početka 16. stoljeća, ¹¹⁴ imalo je 1570. godine samo 12 poreznih dimova, a 1598. tamo je bilo 16 obitelji građana, ¹¹⁵ odnosno 60 do 90 stanovnika. U 17. stoljeću došlo je do obnove naseljenosti. Na vlastelinstvu Rasinja kmetovi i inkvilini su poslije činili samo oko 35 posto podložnika. Svi ostali stanovnici bili su slobodnjaci. ¹¹⁶ Rasinja se posljednji put kao trgovište (oppidum Raszinya) spominje još 1659. godine kada je u njoj živjelo 77 obitelji. ¹¹⁷ Pretpostavimo li da je u jednoj obitelji bilo od 3,6 do 5,4 osobe, možemo za trgovište Rasinju procijeniti broj stanovnika na 280 do 420. Rasinja se ubrzo nakon 1659. više ne spominje kao trgovište, nego je od 1671. popisivana kao selo, a te je godine imala 87 kuća. ¹¹⁸ Vidi se da je broj stanovnika porastao na oko 310 do 470. Rasinja će brojem stanovnika rasti do

¹⁰⁹ HSS, knj. 5, str. 453.

¹¹⁰ HSS, knj. 2, str. 466.

¹¹¹ J. Adamček, Bune i otpori. Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću, Zagreb 1987., str. 37.; J. Adamček, Agrarni odnosi, str. 396.

¹¹² J. Adamček, Vlastelinstvo Greben, Kaj, 4-5, Zagreb 1973., str. 18; isti, Agrarni odnosi, str. 171.

¹¹³ Popisi i obračuni poreza, str. 450.

¹¹⁴ J. Adamček, Ludbreg, str. 85.

¹¹⁵ Adamček - Kampuš, Popisi, str. 233, 448 - 449.

¹¹⁶ J. Adamček, Ludbreg, n. dj., str. 98.

¹¹⁷ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 150 - 151.

¹¹⁸ NAZ, KV, Prot. 4/IV, str. 46.

1680. kada je u njoj bilo oko 100 kuća, a 1700. u njoj živi 65 kućedomaćina, što govori o padu broja stanovnika.¹¹⁹ Nameće se mogućnost da je promjena statusa naselja iz trgovišta u selo utjecala na smanjenje broja stanovnika.

Đelekovec je primjer novog trgovišta koje se javlja sredinom 17. stoljeća. To je trgovište bilo kratka vijeka jer je vrlo brzo pretvoreno u selo. Đelekovec se kao trgovište (»oppidum Jellekouczii«) spominje samo 1659. godine kada je u njemu bilo 106 kućedomaćina,¹²⁰ odnosno približno 380 do 580 stanovnika. Povlaštenost statusa Đelekovčana proizlazila je dijelom i iz činjenice da je tada u Đelekovcu postojala protuosmanska utvrda pa je bilo logično da se Đelekovčane kao podložnike na različite načine koristilo u obrambene svrhe. Možda se u slučaju Đelekovca radilo o neuspješnom pokušaju stvaranja gradskog naselja tipa trgovišta, trga ili naselja, odnosno nižeg stupnja »gradskosti«. U slučaju da su 1659. Đelekovčani bili »opidani«, dobivanje slobodnjačkog statusa sljedeće godine, 1660., govorilo bi da se njihov položaj znatno promijenio, premda to ne znači da se njihov status uvjetno rečeno pogoršao.

Na posjedima Malog Kalnika se vjerojatno u 15. stoljeću razvilo trgovište **Donja Rijeka**. Njegovi stanovnici su se 1551. godine tužili vladaru da su im gospodari Malog Kalnika nametali te-rete koje oni nisu bili dužni snositi. Kralj ih je podržao, ali su stanovnici toga trgovišta ostali u kmetskom statusu.¹²¹ U Donjoj Rijeci su 1598. godine bile popisane 34 obitelji (29 kmetova, četiri inkvilina i jedan slobodnjak),¹²² što bi bilo otprilike 120 do 180 stanovnika. U Donjoj Rijeci je 1704. godine zabilježeno 28 obitelji,¹²³ što znači da je broj stanovnika neznatno pao. Možda je moguće utvrditi da je promjena statusa naselja iz trgovišta u selo utjecala na smanjenje broja stanovnika, slično kao i u Rasinji.

Tipičan primjer pretvaranja trgovišta u selo je **Brezovica** na velikokalničkom vlastelinstvu pa ću ga podrobnije obraditi. Podno utvrde Veliki Kalnik¹²⁴ na istoimenom se vlastelinstvu u 14. stoljeću razvilo gradsko naselje.¹²⁵ Ono je isprva imalo status »villa sub castro«, da bi se u drugoj polovici 14. stoljeća nazivalo »civitas regalis«. Ime gradskog naselja bilo je Brezovica, a taj se naziv zadržao sve do kraja 17. stoljeća (npr. 1688.), iz čega se jasno može vidjeti da je Brezovica starije ime za današnje selo Kalnik.¹²⁶

Trgovište Brezovica nastalo je na križanju putova, od kojih je jedan išao od dravskog prijelaza (vjerojatno između Đelekovca i Torčeca) te je dolinom potoka Glibokog prolazio pokraj Rasinje¹²⁷ i nastavljao od Brezovice na istok prema Obrežu, Bogačevu, Viničnom pa se preko Hrašćine spajao na put koji je od Vrbovca preko Zeline vodio do Selnice.¹²⁸ Drugi je prometni pravac išao od Križevaca, odnosno Ravena pa preko Miholca i Brezovice nastavljao prema Varaždinskim Toplicama, Knegincu i Varaždinu.¹²⁹

¹¹⁹ NAZ, KV, Prot. 90/II, str. 60, 67; Prot. 91/III, str. 97 - 98.

¹²⁰ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 113 - 114.

¹²¹ KAZ, Acta loci credibilis I, litt. T/16; Arhiv HAZU, D-XXXII-140; E. Laszowski, Monumenta Habsburgica, knj. 3, Zagreb 1917., str. 404 - 405; J. Adamček, Bune i otpori, n. dj., str. 43 - 44.

¹²² Adamček - Kampuš, Popisi, str. 451 - 452, 457.

¹²³ NAZ, KV, Prot. 130/I.

¹²⁴ A. Žmegač, Vlastelinski grad Veliki Kalnik, Križevci - grad i okolica, Zagreb 1993., str. 343 - 344.

¹²⁵ Usp. H. Petrić, Trgovište Brezovica u Križevačkoj županiji, Cris, god. VI, br. 1, Križevci 2004., str. 27 - 34.

¹²⁶ Nadbiskupski arhiv Zagreb (dalje: NAZ), Prot. varia 10a, str. 42.

¹²⁷ Ž. Demo, Castrum Keukaproncha/Kuwar - počeci istraživanja, Podravski zbornik, sv. 10, Koprivnica 1984., str. 340.

¹²⁸ H. Petrić, Prilog poznavanju srednjovjekovnih putova u središnjoj Hrvatskoj, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, sv. 26, Zagreb 1993., str. 17 - 26; L. Čoralić, Put, putnici, putovanja. Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama, Zagreb 1997., karta br. 2 (zapadna i središnja Slavonija).

¹²⁹ T. Đurić, D. Feletar, H. Petrić, Općina Gornji Kneginec - povijesno-zemljopisna monografija (izabrane teme), Gornji Kneginec - Samobor 2004., str. 45 - 50.

Josip Adamček smatra da se Brezovica prvi put spominje 1349. godine,¹³⁰ no čini se da se taj ili njemu slični nazivi javljaju na ovom prostoru i ranije.¹³¹ Brezovica je povlasticu slobodnoga trgovišta dobila od kralja Ludovika I. Anžuvina 13. prosinca 1367. godine.¹³² Ban Petar Cudar je tom trgovištu 3. travnja 1377. podijelio pravo održavanja tjednih sajмова (trgoва). Kralj Žigmund je 10. srpnja 1405. godine potvrdio tu povlasticu, a 3. listopada 1433. »naredio da se građanima vrata zemlje koje su im oduzeli kaštelani biskupa Albena«. ¹³³ Povlasticu kralja Ludovika I. iz 1367. godine potvrdio je ban Ladislav Lošonc 1388.,¹³⁴ a 1394. kralj Žigmund Luksemburški.¹³⁵

Analizirajući taj gradski privilegij, Josip Adamček utvrdio je da su stanovnici trgovišta Brezovice birali svoga suca »koji je upravljao njihovom općinom i sudio građanima. Samo tri vrste prekršaja (nasilje, krađa i paljevina) ostale su u nadležnosti bana ili kaštelana, koji su u kraljevo ime upravljali Velikim Kalnikom. Poveljom kralja Ludovika određena su i podavanja stanovnika Brezovice. Svaki posjed (fundus) trebao je godišnje platiti 60 denara, 30 o Jurjevu i 30 o Mihalju. Osim toga, trebalo je dati, zapravo dovesti, voz sijena i voz drva. Građani su davali i uobičajene darove o Božiću, Uskrsu i Martinju (svaki put 3 kruha i pile). Čitava je općina upravitelju vlastelinstva (kaštelanu ili banu) trebala svake godine dati 400 križevačkih vedara vina, a ako kralj u Kalnik dođe, uobičajene namirnice (vinctualia) za njegovo izdržavanje«. ¹³⁶

Brezovica se spominje nekoliko puta u 15. i na početku 16. stoljeća, na što su upozorili Zdenko Balog i Josip Buturac.¹³⁷ Osim onih podataka koje navodi Zdenko Balog,¹³⁸ dopunio bih da je Brezovica ipak izrijekom spomenuta kao kraljevski grad, »civitas regalis Brezthouycza«, što je zabilježeno još 1405. godine,¹³⁹ a kao toponim i 1513.,¹⁴⁰ dok se kao »Brezthowycza« spominje i 1519.¹⁴¹ iako nije sigurno da je riječ o Brezovici pod Kalnikom. Josip Adamček još upozorava da se Brezovica »navodi kao trgovište u darovnicama 1480. i 1502. godine«. ¹⁴²

Od kraja 15. do kraja 16. stoljeća možemo pratiti proces gospodarskog i demografskog slabljenja brezovičkog trgovišta. Ono je još 1495. imalo čak 73 porezna dima, da bi već 1512. broj dimova bio smanjen na 49, koliko je zabilježeno i 1517. Tri godine poslije, 1520., njihov je broj iznosio 36. Dakle, u samo četvrt stoljeća broj poreznih dimova u trgovištu Brezovica je prepolovljen, što znači da je za otprilike toliko smanjena gospodarska i demografska snaga toga naselja, što je otvorilo put postupnom ignoriranju povlastica i pretvaranju njezinih stanovnika u kmetove. Do sredine 16. stoljeća gospodarska i demografska snaga Brezovice postala je gotovo neznatna te je, na primjer, 1554. godine zajedno s Velikim Kalnikom i Gregurevcem imala samo deset pore-

¹³⁰ J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 43. Iako to izrijekom ne navodi, očito je mislio na ispravu objavljenu u: *Diplomatički zbornik* (dalje: *DZ*), knj. 11, str. 533.

¹³¹ G. Heller, *Comitatus Crisiensis*, München 1978., str. 25.

¹³² Prijepis povlastice nastao 1751. godine čuva se u Arhivu HAZU, *Acta Keglevichiana*, IX/10, na što je upozorio Josip Adamček *Usp. J. Adamček, Bune i otpori*, str. 43.

¹³³ J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 43.

¹³⁴ A. Badurina, M. Fischer, *Kalnik*, str. 332.

¹³⁵ Arhiv HAZU, D-XVIII-86; J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije* (inventar), str. 327; A. Badurina, M. Fischer, *Kalnik*, str. 332.

¹³⁶ J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 43.

¹³⁷ O tome detaljno usp. Z. Balog, *Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku*, str. 104. On spominje i nekoliko isprava iz 13. i 14. stoljeća te one, njemu poznate, iz 15. i s početka 16. stoljeća, koje govore o Brezovici, kao npr. iz 1217., 1342., 1344., 1349., 1350., 1387., 1392., 1395., 1396., 1433., 1435., 1445., 1495., 1509. i 1512. godine. Neke od tih podataka je prije naveo i Josip Buturac, *Regesta za spomenike Križevaca i okolice, Križevci 1991.*, npr. str. 12 - 13 itd.

¹³⁸ Npr. Z. Balog, *Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku*, str. 46., bilj. 70.

¹³⁹ E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, sv. II/1, Budapest 1958., br. 4051.

¹⁴⁰ G. Heller, *Comitatus Crisiensis*, str. 25.

¹⁴¹ E. Laszowski, *Povijesni spomenici plemenite općine Turopolje*, knj. 2, Zagreb 1905., str. 403.

¹⁴² J. Adamček, *Bune i otpori*, str. 43.

znih dimova. Taj je broj do 1573. smanjen na osam, a čak šest dimova je opustošeno,¹⁴³ najvjerojatnije tijekom osmanskih upada. Oko 1573. godine i nakon nje došlo je do pustošenja više dimova u okolici »djelomično zbog Vlaha, Turaka, djelomično pak migracijom zbog straha od neprijatelja i siromaštva«. ¹⁴⁴ I Josip Adamček se slaže da su prilike na velikokalničkim posjedima temeljito »izmijenila turska pustošenja u XVI. stoljeću. Raselilo se ili je odvedeno u ropstvo mnogo kmetova«. ¹⁴⁵

Ivan Peašinović, doseljeni krajišnik s prostora Slavonije pod osmanskom vlašću, u jednoj je istrazi s početka 17. stoljeća izjavio za Brezovičane: »ischye perwo dwadeczethi lethi nego ye na owo Zemlyw dosal w Twrzkoj zemly bwdwchy da zw oye dopewaly w Twrzkw zemlyw po dezeth y po pethadethe...«¹⁴⁶ Dakle, on je susretao zarobljene Brezovičane na prostoru Osmanskoga Carstva dvadesetak godina prije svoga doseljenja. Ako se on doselio u velikoj kolonizaciji u vrijeme tzv. Dugog rata od 1593. do 1606., onda je Brezovičane mogao susresti u razdoblju vjerojatno od početka 70-ih do sredine 80-ih godina 16. stoljeća.

Isti Peašinović je svjedočio o kmetskom statusu Brezovičana koji su se u drugoj polovici 16. stoljeća našli kao zarobljenici na prostoru Osmanskoga Carstva »da zw powedali da zw kmethy familiae Alapiane«. ¹⁴⁷ Prema tom svjedočenju, Brezovičani su bili prevedeni u kmetski status prije ili najkasnije oko početka 70-ih do sredine 80-ih godina 16. stoljeća.

Tijekom procesa prevođenja u kmetski status 70-ih i 80-ih godina 16. stoljeća stanovnici Brezovice pružili su otpor.¹⁴⁸ Prigodom istrage 1610. je 60-godišnji plemić Pavao Orehoczy ili Orehowechky de Orehoz Zenth Pether (Orehovečki) izjavio: »Da zam zametyl da zw zlusyli tlakom wzyem chym zw goder byli dusni y na kay zw im zapowedali gozpon Alapy Janus, po nywgowoy zmerthy Gasparw, Istwanw y Myklowsw zynom gozpodina Alapy Janusa y potheh tome rechenyh zmerti gozpie Alapy Barbare. I kako ye wzel gozpon Orehoczy Feerenz gozpw Margarethw kcher thoga gore rechenoga gozpona Alapy Janusa y gozpon Petar Draskowych kcher Alapy Maklowsa, potlem zw ye na troye razdelili yedniy zw zlusyli gozpye Alapy Barbare, drugi gozpye Maryanke filiae Magnifici domini Nicolai Alapy a sene gozpona Petra Draskowycha, a trethi gozpye Alapy Margarethe sene gozpona Orehoczy Ferencza wzom zlusbom, kamo zw ym zapowedali. I w them zam wezghawyth da zu ze byli thi gore rechyeni Brezowychanczi wsi zwezali zpod gospodna Alapi Myklowsa ar ye on theda wse zam ladal na zemlyw gospode Banfiew w Ozek thako da by zwdecz z przyesnykom za selyh wun daty polag Articulussa. Onda ye gozpodin Alapy Gaspar prygoworyl przyesnykw po ymene Tomasw Oberskomw da nyezi plemenith chlowek ter nyezw po thebe mogli prosesyenya wzeti ny ze zwezthithi, ter zw tyemo ozthali y onda zw ye lowyti wzeli doklam zw ye goder hothely.«¹⁴⁹ Iz ovoga teksta može se zaključiti da su se stanovnici Brezovice pokušali preseliti na posjed Osek (Osijek) u vlasništvu obitelji Banffy, ali je njihovo preseljenje spriječio vlastelin Nikola Alapić.

Ta zbivanja se podudaraju s krizom gradskih naselja u Hrvatsko-slavonskom kraljevstvu. Prema navodima Josipa Adamčeka, uzroci te stagnacije bili su višestruki. »Turska su osvajanja unižela velike poremećaje u trgovački promet. Presječen je stari trgovački put dolinom rijeke Une i

¹⁴³ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976., str. 14 - 15, 51, 92, 121, 161, 258.

¹⁴⁴ R. Lopašić, Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu, Starine, knj. 19, Zagreb 1887., str. 39.

¹⁴⁵ J. Adamček, Bune i otpori, str. 44.

¹⁴⁶ Kaptolski arhiv Zagreb (KAZ), ALC I, Litt. A, br. 17; J. Adamček, J. Barbarić, J. Kolanović, A. Lukinović, V. Šojat, Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću (Građa), dalje: Građa, Zagreb 1985., str. 9 - 10.

¹⁴⁷ Građa, str. 10.

¹⁴⁸ J. Adamček, Bune i otpori, str. 44.

¹⁴⁹ KAZ, ALC I, Litt. A, br. 17; Građa, str. 10.

ojačala je trgovina preko slovenskih zemalja. Te su promjene oslabile mnoga stara gradska naselja. Na mnogim su vlastelinstvima gradska naselja propala u doba turskih pustošenja jer se stanovništvo raselilo ili je bilo odvedeno u roblje. Veliki udarac razvoju gradova nanijelo je uključivanje feudalne gospode u trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Gradovi nisu bili dovoljno snažni da tu trgovinu zadrže. Porast interesa feudalaca za naturalnu rentu izmijenio je i njihov odnos prema gradovima i trgovištima. Feudalci su počeli dokidati njihove povlastice i nametali im nove feudalne terete. Šesnaesto stoljeće je zbog svega toga doba ogorčenih sukoba građana s feudalcima.¹⁵⁰

Posebno je zanimljiv popis starješina domaćinstava iz 1598. godine, koji jasno pokazuje da su gotovo svi stanovnici Brezovice bili u kmetskom statusu, što znači da je proces pretvaranja povlaštenih građana trgovišta u kmetove u potpunosti bio završen do kraja 16. stoljeća. Tada je u njoj bilo 60 domaćinstava, među kojima nije bilo niti jednog s građanskim statusom. To bi možda mogao biti pokazatelj da su stanovnici Brezovice već krajem 16. stoljeća izgubili povlaštenu status. Brezovica je bila podijeljena na četiri dijela. Marijana Alapić posjedovala je 20 domaćinstava, Margareta Alapić 16, a Barbara Alapić 20 domaćinstava. U Brezovici je još četiri domaćinstva unutar zasebnog posjeda (»plebanata«) držala župa Sv. Brcka. Od 60 domaćinstava, pet su vodile žene, a sva, osim jednoga slobodnjačkog, imala su kmetski status.¹⁵¹ Iako je pojava jednog slobodnjaka bila marginalna, ona najvjerojatnije upućuje na proces kolonizacije velikokalničkog vlastelinstva. Možda se pojavu slobodnjaka može promatrati kao dio šireg procesa ponovnog naseljavanja pograničnih vlastelinstava ili onih u neposrednoj blizini granice s Osmanskim Carstvom. Slične primjere pojave slobodnjaka kao povlaštene skupine zavisnih seljaka nalazimo istodobno na velikom dijelu vlastelinstava koja su graničila s vojnokrajiskim područjima.¹⁵² Vjerojatno je Brezovica tada imala 220 do 330 stanovnika, što pokazuje da je krajem 16. stoljeća bila malo, odnosno iznimno slabo napučeno naselje.¹⁵³

U doba najvećih osmanskih pustošenja, kako ističe Josip Adamček, »kalnički su feudarci pokazali da više nisu zainteresirani za razvoj trgovišta. Osim stanovnicima Donje Rijeke, kmetski su tereti nametnuti i purgarima u Brezovici«.¹⁵⁴

O velikom pustošenju cijelog područja kalničkog Prigorja, a napose prostora oko Brezovice i Velikog Kalnika, svjedoči i izvještaj Nikole Malenića Ugarskoj komori iz 1605. godine. On piše da je vlastelinstvo Veliki Kalnik bilo napola pusto, a na njemu je živjelo samo 80 kmetskih obitelji.¹⁵⁵

Na prostoru velikokalničkog vlastelinstva su 1608. popisani trgovište Brezovica (»oppidum Brezovicza«) i sela: Kamenicza, Gregurocz, Dubissicza, Koruska, Feolseo Barkowcz, Zelyan, Sywrenowcz, Persenowcz, Jurinowcz, Laykowcz, Wyzok, Krayczenezc i Radosowcz.¹⁵⁶ Taj podatak pokazuje da je Brezovica još početkom 17. stoljeća najvjerojatnije, makar formalno, imala status trgovišta (»oppidum«).

¹⁵⁰ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 396.

¹⁵¹ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza, str. 452 - 453.

¹⁵² Prema navodu Josipa Adamčeka: »U drugoj polovici XVI. st. pojavile su se prve grupe slobodnjaka s trajnim i nasljednim slobodnjačkim statusom. Slobodnjaci toga tipa pojavljuju se u velikom broju početkom XVII. st. na vlastelinstvima koja su se naseljavala nakon perioda turskih pustošenja. Postali su, dakle, posebna kategorija kolonista na novonaseljenim vlastelinstvima«. J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 697 - 701.

¹⁵³ H. Petrić, O Križevačkoj natkapetaniji u 17. stoljeću, Cris, br. 1, Križevci 2003., str. 39.

¹⁵⁴ J. Adamček, Bune i otpori, str. 44.

¹⁵⁵ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi (dalje: HSS), knj. 4, str. 458 - 459.

¹⁵⁶ HSS, knj. 4, str. 504.

Na zasjedanju Hrvatsko-slavonskog sabora 20. travnja u Zagrebu bila je donesena odluka da se pokrene parnica protiv Stjepana Fortune i Jurja Bienikija (»contra Stephanum Fortuna et Georgium Bienikium«). Saborski zaključak ih navodi kao građane (»cives«). Posjednici velikokalničkog vlastelinstva optužili su ih da su potaknuli na bunu njihove kmetove u Brezovici prikupljajući njihove »lažne tužbe i molbe«. Hrvatsko-slavonski sabor zaključio je da se protiv obojice spomenutih buntovnika pokrene sudski postupak.¹⁵⁷ Čini se da je ta buna bila podignuta s ciljem obnove gradskih povlastica.¹⁵⁸

Ovaj podatak jasno pokazuje da su u Brezovici postojale dvije skupine stanovništva: građani i kmetovi. Prvi su željeli sačuvati svoj povlaštenu status. Zanimljivo je da se u popisu iz 1598. godine ne spominju građani, a razloge njihova pojavljivanja 1610. trebalo bi u budućnosti podrobnije istražiti.

Josip Adamček je upozorio da su u međuvremenu stanovnici Brezovice uspjeli »isposlovati u Beču potvrdu svojih povelja. Pokušali su te povelje čak oglasiti na zasjedanju Sabora, ali su to velikokalnički feudalni gospodari spriječili. Na zahtjev Tome Erdöyja, njegova brata Petra Erdöyja, Petra Draškovića i Franje Orehoczyja, kralj je 20. VIII. 1610. naredio da se provede istraga o statusu stanovnika Brezovice. Još u proljeće feudanci su proveli oružanu pacifikaciju brezovičkih 'rebela'. U njihovo ime ih je 14. travnja 1610. Franjo Orehoczy s naoružanim ljudima 'neprijateljski napao, sjekao, ranjavao, hapsio i stavljao u lance'. Oteo im je ključeve crkve i iz sakristije odnio njihove povelje«.¹⁵⁹

Kralj Matija II. je postupke feudalne gospode prema stanovnicima Brezovice ocijenio kao pokušaj da ih prevedu iz građanskog u seljački i kmetski stalež (»ut ex civili conditione in plebeum et rusticum plane statum eos redigere velletis«). Zbog toga je povlastice stanovnika Brezovice trebalo ispitati posebno povjerenstvo Hrvatsko-slavonskog sabora. Zanimljivo je da je Hrvatsko-slavonski sabor nametnuo radu povjerenstva zaključak da su »stanovnici Brezovice prirodni seljaci i vječni kmetovi, koji pripadaju utvrđi Kalnik«.¹⁶⁰ Prema tome, rezultat istrage znao se prije njezina početka. Povjerenstvo je, prema mišljenju Josipa Adamčeka, »najvjerojatnije pomoglo feudalnoj gospodi da kod bivših purgara do kraja potisnu težnju za obnovom starih povlastica«.¹⁶¹

Stanovnici Brezovice požalili su se kralju. U prvi se trenutak činilo da je njihova žalba uspjela jer je kralj svim feudalnim gospodarima na velikokalničkom vlastelinstvu odredio da moraju odustati od svojih namjera. Brezovičani su, čini se, imali dobro organiziranu lobističku potporu jer je kralj išao tako daleko da je tražio da se zatvorene Brezovičane pusti na slobodu. Iz kraljeva se pisma može vidjeti ocjena feudalnih postupaka kao nastojanje da se Brezovičani iz građanskog vrata u seljački status.¹⁶² Kralj je uporno stajao na strani stanovnika Brezovice koji su, još uvijek, barem na papiru imali kraljevski privilegij. Taj im je privilegij teoretski pružao potvrdu da su imali građanski status, no u ovom je slučaju utjecaj velikokalničkih zemaljskih gospodara na hrvatsko-slavonske staleže bio veći.

U Arhivu HAZU u Zagrebu¹⁶³ čuva se zapisnik o saslušanju 140 svjedoka koji su svi bez iznimke izjavili da su 1610. godine stanovnici Brezovice imali kmetski status te su morali obavljati sve pripadajuće dužnosti zavisnih seljaka na vlastelinstvu.¹⁶⁴

¹⁵⁷ HSS, knj. 5, str. 44; Građa, str. 7.

¹⁵⁸ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 403.

¹⁵⁹ J. Adamček, Bune i otpori, str. 44 - 45; Građa, str. 7 - 8.

¹⁶⁰ HSS, knj. 5, str. 47 - 48, 57; Građa, str. 8 - 9.

¹⁶¹ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 404.

¹⁶² HSS, knj. 5, str. 47 - 48, 57; Građa, str. 8 - 9.

¹⁶³ Arhiv HAZU, D-LII-43.

¹⁶⁴ Građa, str. 9 - 11.

Kada su kanonici Andrija Salamon i Stjepan Psarjevački 2. rujna 1610. godine u Gušcerovcu saslušavali svjedoke o statusu stanovnika Brezovice na velikokalničkom vlastelinstvu, uz ostala svjedočenja zapisali su i izjavu svjedoka Nikole Pešinovića koji se pozivao na doseljeno vlaško, odnosno pravoslavno stanovništvo koje je nastojalo svjedočiti o kmetskom statusu Brezovičana: »ako ye potrebno yezero viteozow Zerbzkyh zynow da tko thako hothe pozwedochythy«. Njemu se pridružio i Ivan Nagi ili Males, star 28 godina, koji je izričito napomenuo da su Brezovičani »byli wzegdar kmeti nye purgari«.¹⁶⁵

Hrvatsko-slavonski sabor na zasjedanju je održanom u Zagrebu 11. siječnja 1611. godine izabrao komisiju koja je trebala utvrditi jesu li stanovnici Brezovice kontinuirano uživali gradske povlastice (»uvijek i od starine u slobodnom i neprekidnom korištenju njihovih privilegija«) i koja će, ako to nisu, poništiti isprave koje im je potvrdio kralj. U komisiju su izabrani podžupan, vice-protonotar te još 11 županijskih dužnosnika.¹⁶⁶ Sabor je tada ponovno razmatrao pitanje otpora »prirodnih seljaka i vječnih kmetova obitelji Alapy« u Brezovici. Josip Adamček utvrdio je da staleži nisu mogli potpuno zanemariti činjenicu da je kralj tim »vječnim kmetovima« potvrdio povlastice nekadašnjeg trgovišta. »Brezovičani doista nisu mogli dokazati da gradske povlastice uživaju in continuo. Saborska ih je komisija, po svemu sudeći, i formalno iz građanskog vratila u kmetski stalež.«¹⁶⁷

Gubitak građanskog statusa stanovnika Brezovice ne treba promatrati kao izdvojeni primjer jer se, prema riječima Josipa Adamčeka, »nastojanje feudalaca da ograniče autonomije gradskih općina i građanima nametnu veće feudalne terete može smatrati općom pojavom. Na mnogo mjesta građani su tim nastojanjima pružili otpor. Taj je otpor dovodio i do oružanih sukoba s feudalcima.«¹⁶⁸

Iako su Brezovičani definitivno pretvoreni u kmetove, Brezovici je ostao formalni status trgovišta, kao primjerice 1610. godine.¹⁶⁹ To se vidi i iz izjave Gašpara Draškovića koji 1651. Brezovicu naziva trgovištem, ali njezine stanovnike smatra kmetovima.¹⁷⁰ Poslije se za Brezovicu počeo upotrebljavati naziv Kalnik.

Brezovica je 1598. godine imala 60 obitelji,¹⁷¹ a 1706. su u Kalniku popisana 62 kućedomaćina.¹⁷² Prema tome, u tom je naselju broj stanovnika od kraja 16. do početka 18. stoljeća stagnirao, a moguće ga je procijeniti na oko 220 do 340.

Usporedimo li stagnaciju ukupnog broja stanovnika u Brezovici-Kalniku s padom broja stanovnika u Rasinji i Donjoj Rijeci, očito je moguće povezati smanjenje broja stanovnika u bivšim trgovištima s promjenom njihova pravnog statusa iz trgovišta u selo te zaključiti da je gubitak statusa trgovišta direktno utjecao na smanjenje napučenosti nekada privilegiranih naselja.

Srednjovjekovna trgovišta **Vinarec** (pokraj Sv. Križa), **Mokrice** (polje pokraj Koritne), **Besenovec** (pokraj Rovišća), **Podkamen** i **Gorbonok** fizički su prestala postojati još u 16. stoljeću. Na mjestu nekadašnjeg trgovišta Gorbonok je na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće osnovano selo Klo-

¹⁶⁵ Građa, str. 10.

¹⁶⁶ HSS, knj. 5, str. 57.

¹⁶⁷ Građa, str. 10 - 11; J. Adamček, Bune i otpori, str. 45.

¹⁶⁸ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, str. 407.

¹⁶⁹ Treba spomenuti da se Brezovica 1608. naziva »villa«, iako sam prije naveo da se u jednom spisu iz iste godine, 1608., spominje i kao »oppidum«, što pokazuje da je postojala tendencija promjene i njezina formalnog statusa koja bi pratila raniju promjenu društvenog položaja njezinih stanovnika. Usp. G. Heller, Comitatus Crisiensis, str. 26.

¹⁷⁰ KAZ, Fassiones XI, str. 56; J. Adamček, Bune i otpori, str. 43.

¹⁷¹ Popisi i obračuni poreza, str. 452 - 453.

¹⁷² NAZ, KV, Prot. 130/l.

štar (Podravski), a na mjestu trgovišta Podkamenno tek se u 19. stoljeću osniva selo Starigrad. Vinarec, Mokrice i Besenovec nikad nisu obnovljeni.

Jedan od pokazatelja veličine (i snage) pojedinih gradskih naselja može biti broj studenata na europskim sveučilištima od kraja 16. do početka 18. stoljeća. Spomenimo samo pokazatelje za najčešće posjećivana sveučilišta. Stanovnici gradskih naselja u tom su razdoblju najčešće studirali u Grazu i Beču. Najviše je u Grazu bilo Varaždinaca, čak 94, a slijede: Koprivnica sa 17 studenata, Križevci s 19, Vinica s 13, Legrad s deset, Čakovec s devet, Drnje sa šest, Nedelišće s četiri, Virje s dva i Novigrad-Komarnica s jednim studentom.¹⁷³ Beč je također privlačio studente iz gradskih naselja toga kraja. Iz Varaždina je u Beču studiralo 11 studenata, iz Koprivnice sedam, iz Križevaca četiri, iz Vinice dva, a iz Čakovca jedan student.¹⁷⁴ Od sveučilišta na alpskom prostoru, uz Graz i Beč, jedino je sveučilište u Salzburgu uspjelo privući studente iz istraživanog područja.¹⁷⁵ U sjevernoj Ugarskoj (tj. današnjoj Slovačkoj) bila su poznata sveučilišta u Trnavi (Nagyszombatu) i Košicama (Kassi) gdje su također studirali studenti iz istraživanog područja.¹⁷⁶ Neki stanovnici s ovoga prostora svoja su znanja stjecali i na talijanskom području, na primjer na sveučilištu u Padovi,¹⁷⁷ u germansko-ugarskom kolegiju u Rimu¹⁷⁸ i ugarsko-ilirskom kolegiju u Bologni.¹⁷⁹ Početkom 18. stoljeća pojedinci su studirali i na protestantskom sveučilištu (kolegiju) u Sárospataku.¹⁸⁰

Tablica 1 - Trgovišta u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji prema broju stanovnika

Kategorije	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća - početak 18. stoljeća
Veća (više od 600 stanovnika)	Ivanić, Ludbreg, Novigrad, Virje	Đurđevac, Drnje, Novigrad, Virje
Srednja (300 do 600 stanovnika)	Dubrava, Drnje, Đelekovec, Rasinja	Cirkvena, Ivanić, Ludbreg, Vrbovec
Manja (manje od 300 stanovnika)	Rakovec, Miholec, Čazma	Rakovec, Miholec, Dubrava, Međurača, Čazma

Trgovišta u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji podijelio sam u tri kategorije: veća, srednja i mala. Od sredine do kraja 17. stoljeća vodeća su mjesta po napućenosti od trgovišta iz Križevačke županije preuzela ona iz Varaždinskoga generalata.

Prema podacima o broju stanovnika može se zaključiti da su trgovišta postojala i u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu. Ona trgovišta koja su postojala krajem 16. i početkom 17. stoljeća, uglavnom su doživjela porast ukupnoga broja stanovnika. U većini trgovišta u Križe-

¹⁷³ Die Matrikeln der Universität Graz (bearbeitet von J. Andritsch), knj. 1 - 3, Graz 1977. - 1987.

¹⁷⁴ Die Matrikel der Universität Wien, knj. 4 - 6, Wien 1974. - 1993.

¹⁷⁵ Die Matrikel der Universität Salzburg 1639. - 1810. (ur. V. Redlich), Salzburg 1933., str. 92; E. Zöllner, T. Schüssel, Povijest Austrije, str. 166.

¹⁷⁶ Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635. - 1701. (A Nagyszombati egyetem anyakönyve), prir. Zsoldos Attila, Budapest 1990., str. 214.; P. Hanának (ur.), Povijest Mađarske, Zagreb 1995., str. 92.

¹⁷⁷ Matricula et Acta Hungarorum in universitate Patavina studentium (1264. - 1864.), ed. A. Veress, Budapest 1915., str. 111.

¹⁷⁸ Matricula et Acta Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae Oriundorum, ed. A. Veress, Budapest 1917., str. 31.

¹⁷⁹ Anali del Collegio Ungaro-Ilirico di Bologna 1553. - 1764., Bologna 1988., str. 49, 79, 81, 83, 106, 143; Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium 1221. - 1864., (ed. A. Veress) Budapest 1941., str. 124, 125, 136.

¹⁸⁰ A Sárospataki reforátus kollégium diákjai 1617. - 1777., prir. Richard Hörcsik, Sárospatak 1998., str. 320. Proturreformacija je nakon 1670. paralizirala protestantske škole u Ugarskoj pa je ovaj kolegij zatvoren, a njegovi su profesori bili prisiljeni godinama se skrivati. P. Hanának (ur.), Povijest Mađarske, str. 93.

Tablica 2 - Mogući broj stanovnika u trgovištima Križevačke županije

Trgovište	Početak 17. stoljeća	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Cirkvena	0	(200)	230 - 330
Ivanić	200	460 - 700	350 - 330
Ludbreg	200 - 300	450 - 700	350 - 600
Vrbovec	80 - 130	(380 - 590)	380 - 590
Rakovec	40 - 60	70 - 105	40 - 60
Miholec	100 - 150	(170 - 260)	170 - 260
Dubrava	0	390 - 600	185 - 300
Đelekovec	0	380 - 580	0
Rasinja	60 - 90	280 - 420	0
Ukupno	680 - 1090	2910 - 4335	1905 - 2980

Tablica 3 - Mogući broj stanovnika u trgovištima Varaždinskoga generalata

Trgovište	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Đurđevac	(600)	800 - 1200
Drnje	500 - 800	670 - 1080
Međurača	0	140 - 220
Čazma	110 - 170	180 - 280
Virje	610 - 980	1020 - 1640
Novigrad (Komarnica)	400 - 610	670 - 1050
Ukupno	2220 - 3160	3480 - 5470

Tablica 4 - Mogući broj stanovnika u gradskim naseljima Križevačke županije i Varaždinskoga generalata

	Početak 17. stoljeća	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Slobodni kraljevski gradovi	1200	3150 - 3300	3150 - 3300
Privilegirana trgovišta	200	660 - 900	580 - 880
Ostala trgovišta u Križevačkoj županiji	480 - 890	2250 - 3455	1325 - 2100
Trgovišta u Varaždinskom generalatu	0	2220 - 3160	3480 - 5470
Ukupno	1880 - 2290	8280 - 10.810	8535 - 11.750

vačkoj županiji od sredine do kraja 17. stoljeća došlo je do smanjenja ukupnoga broja stanovnika, a u tom su razdoblju neka od njih pretvorena u sela. Sredinom 17. stoljeća dolazi do pojave novih trgovišta u Varaždinskom generalatu, koja su do kraja 17. stoljeća doživjela porast ukupnog broja stanovnika.

Zbroje li se podaci o cjelokupnom gradskom stanovništvu Varaždinskoga generalata i svih gradskih naselja u Križevačkoj županiji (trgovišta i slobodnih kraljevskih gradova), dolazimo do zaključka da je proces (re)urbanizacije bio najintenzivniji do sredine 17. stoljeća, što se podudara s ukupnim procesom kolonizacije i urbanih i ruralnih naselja istraživanog područja. Ukupni broj cjelokupnog gradskog stanovništva na istraživanom području je tek neznatno porastao od sredine do kraja 17. stoljeća.

Na osnovi iznesenoga moguće je donijeti procjenu broja stanovnika trgovišta. Te podatke mogli bismo pribrojiti procjenama o broju stanovnika slobodnih kraljevskih gradova te tako dobiti mogući ukupni broj stanovnika svih gradskih naselja.

Najjednostavniji način izračuna stupnja urbanizacije je udio gradskog stanovništva u ukupnom na istraživanom području, ali ta metoda ima niz nedostataka, i to ponajprije zato što različiti kriteriji u određivanju statusa grada i gradskih međa mogu biti izvor raznih anomalija u mjerenju

Tablica 5 - Stupanj urbaniziranosti u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu tijekom 17. stoljeća

	Početak 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Varaždinski generalat	-	8,8 %
Križevačka županija	16,9 %	16,9 %
Istraživano područje (županija i generalat)	7,5 %	12 %

stupnja urbanizacije.¹⁸¹ Pritom treba biti oprezan jer je moguće utvrditi kako se većina ovdašnjih trgovišta često nije mnogo razlikovala od sela. Stanovnici trgovišta u Križevačkoj županiji bili su podložnici vlastelinstava ili posjeda. Većinom se više nisu bavili »gradskim« zanimanjima. Od kmetova su se razlikovali jedino po strukturi feudalne rente koju su davali vlasteli.¹⁸²

Nakon provedene moguće procjene broja stanovnika Varaždinskoga generalata i Križevačke županije može se izračunati i približan stupanj urbaniziranosti društava Varaždinskoga generalata i Križevačke županije, koji je bio izrazito nizak. Zanimljivo je da se stupanj urbaniziranosti Križevačke županije od početka do kraja 17. stoljeća nije promijenio, a postotak stanovništva koje je živjelo u gradovima i trgovištima iznosio je oko 16,9 posto. Na cijelom istraživanom području (Varaždinski generalat i Križevačka županija) od početka do kraja 17. stoljeća došlo je do porasta stupnja urbanizacije, čemu je pridonio proces stvaranja trgovišta u Varaždinskom generalatu. Od početka do kraja 17. stoljeća je udio stanovništva gradskih naselja istraživanog prostora porastao sa 7,5 na 12 posto. Treba napomenuti da je krajem 17. stoljeća stupanj urbaniziranosti Varaždinskoga generalata bio dvostruko niži od stupnja urbaniziranosti u Križevačkoj županiji. Identičnim se načinom, u budućim istraživanjima, može izračunati i približan stupanj urbaniziranosti hrvatskoga ranonovovjekovnog društva. Rezultati ovih istraživanja predstavljaju prilog tim nastojanjima.

SUMMARY

During 17th century, the following groups of urban settlements existed in Križevci county and Varaždin Generalate: 1) free royal boroughs; 2) privileged marketplaces; 3) marketplaces and squares that had been found in the Middle Ages and kept their urban settlement status in part in 17th century; 4) new marketplaces and squares; 5) marketplaces and squares turned into villages. All researched urban settlements belong to frontier towns of the Slavonian Military Frontier Border. Koprivnica and Križevci belong to group 1, Ivanić and Cirkvena to group 2 (this settlement got its marketplace status in the second half of 17th century), while all other places belong to groups 3 and 4 (sources call them »oppidum« loosely translated as 'marketplace', but as 'square' as well. The following old urban settlements that had existed in the Middle Ages were the following: Ludbreg, Rasinja, Sv. Križ (nearby Ivanić), Rakovec, Vrbovec, Dubrava and Čazma; the following new urban settlements fell into the same category: Gradec, Komarnica (today's Novi-grad Podravski), Drnje and probably Đelekovec, Virje and others. Some of the medieval marketplaces lost their legal status and turned into villages. These settlements were listed in the group 5. Within a group (marketplaces and squares) there were differences between individual places, as non-privileged marketplaces (squares) were significantly different from each other, however, this too shall have to wait a more detailed elaboration in future research. Although until now we've thought that 17th century had no other urban settlements except frontier settlements-stron-

¹⁸¹ M. Vresk, *Osnove urbane geografije*, Zagreb 1990., str. 17.

¹⁸² J. Adamček, *Agrarni odnosi*, str. 740.

gholds (Koprivnica, Ivanić and Križevci), it's possible to establish now that bringing large sums of money to Military Border areas, especially to smaller strongholds of Varaždin Generalate, must have influenced the needs of soldiers for commercial trade, which, in turn, resulted in formation of new urban settlements (of marketplace type) next to forts and strongholds. At the same time, we have to point out that it's not only formation of entirely new marketplaces (i.e. marketplace Komarnica-Novigrad), but some old medieval marketplaces were renewed and built up, that had not had population continuity prior to that. Such examples are provided in vicinity of the strongholds like: Međurača, Čazma and Virje. The marketplaces, that had existed in late 16th and early 17th century mostly grew and increased their population. In most marketplaces of Križevci county, in the period from mid to late 17th century, total population numbers fell down, and some of the marketplaces turned into villages. In mid 17th century, some new marketplaces emerged in Varaždin Generalate, and by the end of 17th century they grew and their population rose in numbers.